

„Hadak útján”

A népvándorlaskor fiatal kutatóinak
XXVI. konferenciája

GAZDASÁG – KERESKEDELEM – KÉZMŰVESSÉG

26th Conference of Young Scholars
on the Migration Period

ECONOMY – TRADE – CRAFTSMANSHIP

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE
ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 2.

„HADAK ÚTJÁN”

A népvándorláskor fiatal kutatóinak
XXVI. konferenciája

GAZDASÁG – KERESKEDELEM – KÉZMŰVESSÉG

26th Conference of Young Scholars
on the Migration Period

ECONOMY – TRADE – CRAFTSMANSHIP

Budapest, 2016. november 3–4.

edited by

Zsófia RÁCZ – István KONCZ – Bence GULYÁS

Budapest 2018

Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico
Universitatis de Rolando Eötvös nominatae
Supplementum 2.

Editors:
BENCE GULYÁS
ISTVÁN KONCZ
ZSÓFIA RÁCZ

Available online at <http://dissarch.elte.hu>
Contact: dissarch@btk.elte.hu

PKP
PUBLIC
KNOWLEDGE
PROJECT

ISSN 2064-4574

© Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences
Layout: Gábor Váczi

Budapest 2018

TARTALOM – CONTENTS

Zsófia RÁCZ – István KONCZ – Bence GULYÁS	7
<hr/>	
<i>Szerkesztői előszó</i>	
SZALONTAI Csaba	9
<hr/>	
<i>Az utakról. Szempontok az úthálózat kutatásához</i>	
Anita KOROM	21
<hr/>	
<i>Archaeological study of face beads excavated from an Early Sarmatian grave</i>	
Bernadett BAJNÓCZI – Krisztián FINTOR – Máté SZABÓ – Mária TÓTH	33
<hr/>	
<i>Preliminary micro-XRF study of mosaic face beads found in an Early Sarmatian grave excavated at Dunakeszi – implications for the base glass composition and colourants</i>	
Zsófia MASEK	45
<hr/>	
<i>Új szempontok a hun kori üstök kutatásához egy új magyarországi lelet tükrében</i>	
<i>Függelék</i>	
BARKÓCZY Péter – MAY Zoltán	109
<hr/>	
<i>Az ócsai hun üstöredék XRF vizsgálata és pásztázó elektronmikroszkópos vizsgálata</i>	
Anett MIHÁCZI-PÁLFI	129
<hr/>	
<i>A balatonszemesi 5. századi temető kisleletei. Anyagközlés és elemzés</i>	
István KONCZ	163
<hr/>	
<i>About brooches and networks: Some remarks on the female dress in 6th century Pannonia</i>	
Zsófia KONDÉ – Attila KREITER – Bernadett BAJNÓCZI – Mária TÓTH – Orsolya VIKTORIK	177
<hr/>	
<i>The organization of ceramic production: A comparative analysis of typology and petrography at the Avar Age settlement of Dariuszentmiklós (Hungary)</i>	
Levente SAMU	233
<hr/>	
<i>Über die Zusammenhänge den Gürtelschnallen mit festem Beschlag und Motiven in Durchbruchornamentik und den Gürtelbeschlügen der zweiten Hälfte des 6. und beginnenden 7. Jahrhunderts</i>	

Adrienn BLAY	257
<hr/>	
<i>Vorläufige herstellungstechnische Beobachtungen zu den frühawarenzeitlichen halbmondförmigen Ohrringen</i>	
Eszter PÁSZTOR – Zsuzsanna TÓTH	271
<hr/>	
<i>Bone and Antler Working in the Avar Cemetery of Bodajk</i>	
Gergely SZENTHE	291
<hr/>	
<i>Material culture patterning as the source of the Avar power network, 8th century AD</i>	
Zoltán RÓZSA – Csaba TÓTH	315
<hr/>	
<i>This king likes Muslims... Traces of an exceptional settlement from the Árpadian Age 3.</i>	
Péter CSIPPÁN	325
<hr/>	
<i>A későközépkori Révfalu állattartása</i>	

Szerkesztői előszó

RÁCZ ZSÓFIA

*Régészettudományi Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem*

zsafia_racz@yahoo.de

KONCZ ISTVÁN

*Régészettudományi Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem*

fredgar22@gmail.com

GULYÁS BENCE

*Régészettudományi Intézet
Eötvös Loránd Tudományegyetem*

gbence567@gmail.com

A „*Hadak útján*” – *A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciáját* először 1990-ben, Szentesen rendezték meg nagy érdeklődés közepette. A rendezvény hiánypótlónak számított, korábban ugyanis nem volt lehetősége a pályakezdő népvándorlás koros régészeknek, hogy saját korosztályuk körében megosszák egymással tudományos eredményeiket. Már az első találkozó interdiszciplináris együttműködésre törekedett: régészek mellett történészek, művészettörténészek és nyelvészek is előadást tartottak; az előadások alapján készült tanulmányok külön kötetben jelentek meg. A konferencia elnöki tisztjét az első alkalom óta dr. Tomka Péter, a Kárpát-medencei népvándorlás kor kiemelkedő kutatója tölti be.

A szentesi konferencia egy sikeres sorozat első állomása lett: 2015-ben, Révkomáromban a kezdeményezés már negyedszázados születésnapját ünnepelhette. A „*Hadak útján*” 26. találkozójának megszervezését – a sorozat történetében először – az ELTE BTK Régészettudományi Intézete vállalta magára. Témájául a népvándorlás kori gazdaság, kereskedelem és kézművesség kérdésköreit választottuk. 2016. november 3–4-én összesen 47 előadótól mintegy 32 előadást hallhattunk, amelyeket témakörök szerint több szekcióba – kapcsolatrendszerek, kereskedelem, gazdálkodás és háztartások, anyag és technológia, valamint kézművesség – soroltunk. Ezek közül most 13 előadás jelenik meg írásos formában is, részben magyarul, részben azonban – a megjelenésnek teret biztosító folyóirat, a *Dissertationes Archaeologicae* irányelvei alapján – angol és német nyelven. Reméljük, hogy az idegen nyelvű kiadás segítségével a konferencián bemutatott sokrétű és gyakran új módszertani megközelítésre támaszkodó eredmények a nemzetközi kutatás számára is hozzáférhetővé válnak.

Budapest, 2018. október 1.

A konferencia eddigi helyszínei

- 1990 Szentes
- 1991 Nyíregyháza
- 1992 Sátoraljaújhely
- 1993 Visegrád
- 1994 Szenna
- 1995 Velem
- 1996 Pécs
- 1997 Veszprém
- 1998 Eger
- 1999 Szeged – Domaszék
- 2000 Székesfehérvár
- 2001 Simontornya
- 2002 Gyula
- 2003 Keszthely
- 2004 Várgesztes
- 2005 Nagykovácsi
- 2006 Nagyvárad
- 2007 Kecskemét
- 2008 Győr
- 2010 Budapest – Szigethalom
- 2011 Szeged
- 2012 Visegrád
- 2013 Veszprém
- 2014 Esztergom
- 2015 Révkomárom
- 2016 Budapest
- 2017 Debrecen
- 2018 Mosonmagyaróvár

A balatonszemesi 5. századi temető kisleletei

Anyagközlés és elemzés¹

MIHÁCSI-PÁLFI ANETT

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
 Régészeti Intézet
mihaczi-palfi.anett@btk.mta.hu

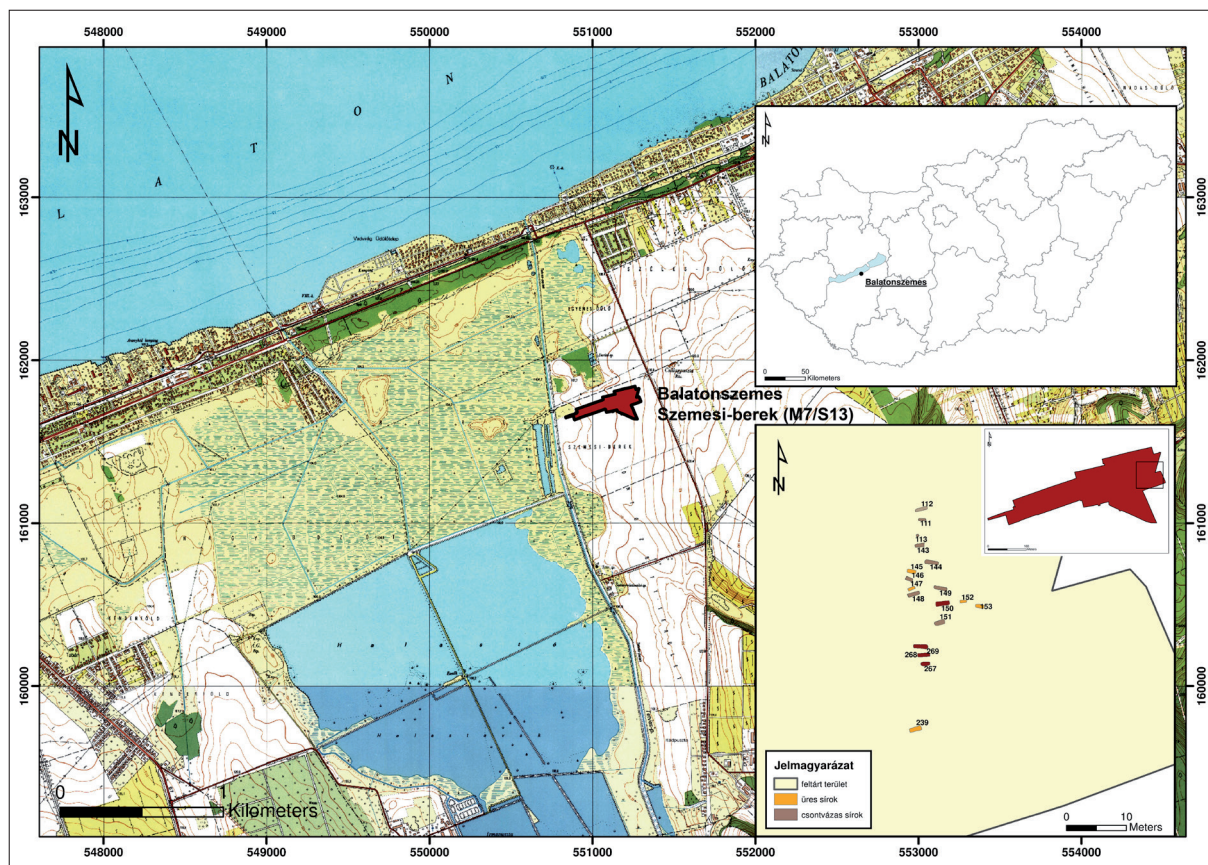
Abstract

In this paper, the catalogue and analysis of the finds from the graves of the cemetery at Balatonszemes-Szemesi-berek in the Southern Transdanubian region have been published. Based on the finds from the undisturbed graves dated to the third quarter of the 5th century AD, this study was focused on collecting parallels of the objects types, by those I can draw the temporal and spatial distribution, and interpret the results.

Balatonszemes–Szemesi-berek lelőhely a Balaton jelenlegi partvonalától megközelítőleg 300 méterre délre, a meridionális löszháton, a Szemesi-berek széléig futó, nyugati dombblejtőjének a felső szakaszán húzódik. Az M7 autópálya nyomvonalába eső területen a megelőző régészeti munkálatok során őskori és római kori telepjelenségek mellett egy az 5. század második felében létesített temetőt tártak fel 1999–2000 folyamán (1. kép).² A bolygatatlan temető (legalább) tizenhárom korhasztásos temetkezéséből tíz egyén esetében lehetett elvégezni a fizikai antropológiai vizsgálatot.³ A nem- és az életkor- meghatározást tekintve elmondható, hogy a férfiak és a nők, illetve a felnőttek és a gyermekek aránya eltérő; négy nő, egy férfi, két gyermek (Inf. II.) és öt csecsemő/kisgyermek (Infantia I.) került eltemetésre.⁴

Jelen tanulmány a temető leletanyagának közlését, a viseleti elemek elemzését tartalmazza. A temető sírjai közül mindösszesen négyben, a 150. (adultus), a 267. (Infantia I.), a 268. (Infantia II.) és a 269. (maturus) sírban találtak viseleti elemeket, amelyeket az ékszerek, a ruharögzítők és a kiegészítők csoportjába sorolom. Az ékszereket a poliédrikus végű fülbevaló, az arany lemezgyöngy, a gyöngynyaklánc és a gyűrűk képviselik. A ruharögzítők közé a csatok és a fibulák tartoznak. Kiegészítőknél pedig a tarsolyt és a *cingulumot* nevezem, amelyeket

- 1 A tanulmány megírását az NKFIH/OTKA K 111853 számú pályázata támogatta. A tárgyfotók készítésében Hámori Péter (MTA BTK), a képtáblák szerkesztésében Éber Magda (MTA BTK RI) nyújtott segítséget.
- 2 A lelőhely feltárását az egykori Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága (ma kaposvári Rippl-Rónai Múzeum) képviselőjében Honti Szilvia és Németh Péter Gergely végezte, Bondár Mária (MTA BTK RI) közreműködésével. Köszönöm az ásátásvezetőknek, hogy hozzájárultak a temetőanyag feldolgozásához, s fogadják külön köszönetemet az ásátási dokumentáció felhasználásában és a kisleletek kölcsönzésében nyújtott segítségükért. Az előzetes közlésekből, tanulmányokból és a *Gördülő Idő* kötetből ismert lelőhelyről és a temetőről bővebben lásd BONDÁR ET AL. 2000; HONTI ET AL. 2002; BONDÁR ET AL. 2007; a temetőanyag rövid bemutatását lásd HONTI – MÁRKUS 2007; SZŐKE 2007; STRAUB 2008. A temetőt létesítő közösséghez tartozó telep azonban nem került elő.
- 3 A temető embertani leleteinek vizsgálatát Köhler Kitti és Mende Balázs Gusztáv végezte el (KÖHLER – MENDE 2007). Három sírban csak vázrészeket, csonttöredékeket találtak. Szintén három sír üresnek bizonyult, további három gödör sírként való értelmezése pedig erősen bizonytalan.
- 4 Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért annyira magas a gyermekhalandóság és a nők aránya a férfi nemmel szemben (4:1), nem feladata a tanulmánynak.

1. kép. Balatonszemes-Szemesi-berek lelőhely és az 5. századi temető térképe

Fig. 1. Location of the site and the plan of the 5th-century cemetery at Balatonszemes-Szemesi-berek

a gyöngyök és a csüngők elhelyezkedése nyomán lehet rekonstruálni. Természetesen nem áll szándékomban éles határt húzni az egyes kategóriák között, hiszen azok olykor átfedésben lehetnek egymással. A tárgytypusok alábbi bemutatása során a következő szempontokat veszem figyelembe; a tárgyak készitési technikái és díszítési eljárásai, az anyagi, méretbeli és formai jellemzői, valamint az eredetük, az előzményeik, az előképeik, a párhuzamaik, továbbá a sírbeli helyük és a viselési módjuk.

Sír-és tárgyleírások

150. sír

Nem: nő (SI: -0,80)

Életkor: 30–35 (adultus)

Morfológiai, taxonómiai jellemzés: jó megtartású koponya és vázcsontok. Hosszú, középszéles, közép magas agykoponya, széles homlok. Magas és keskeny arc, közép magas felsőarc. A hosszúcsontok mérete alapján magas termetérték (174,5 cm). A koponya morфомetrikus adottságai atlantomediterrán taxonómiai képet mutatnak.

Koponyatorzítás: –

Patológiai elváltozás: n.a.

Temetkezési rítus: korhasztásos temetkezés

Sírgödör formája: lekerekített sarkú, téglalap alakú sírforma

Sírgödör tájolása: Ny–K

Sírgödör méretei: h.: n.a., sz.: n.a., m.: 77 cm, a szelvénszinttől

Koporsó: sírfotó alapján igen, a sírleírásban azonban nem szerepel annak nyoma
Csontváz helyzete: nyújtott, hanyatt fektetés; felhúzott vállak, alkarok a medence alatt, kezek a combtőre helyezve, bokák egymáshoz szorosan, lábfejek befelé fordulva összeérnek.

Rablás, bolygatottság: bolygatatlan

Melléklet: –

Viseleti elemek (ékszerek, ruharögzítők, kiegészítők):

Gyöngyök

1. Hat darab nagyméretű, amfóra alakú aranygyöngy, vékony aranylemezből kivágott, kalapált, esztergált, díszített (három mély hornyolat, két borda látható rajta, némelyik a középső harmadában, mások inkább az egyik felében hornyoltak). Belsejükben fehér paszta látható. Viszonylag jó állapotúak, ugyanakkor néhol kissé benyomódtak, horpadtak (2. kép 1). Átlagméret: h.: 13 mm; perem d.: 4 mm; has d.: 8 mm; v.: 0,2 mm; furat: d.: 3,5 mm. Méreteik: (láncra fűzve, balról jobbra): 1. h.: 13,30 mm; sz.1.: 4,04 mm; sz.2.: 8,06 mm; 2. h.: 13,11 mm; sz.1.: 4,2 mm; sz.2.: 8,29 mm; 3. h.: 12,91 mm; sz.1.: 4,2 mm; sz.2.: 8,08 mm; 4. h.: 13,27 mm; sz.1.: 4,12 mm; sz.2.: 8 mm; 5. h.: 12,9 mm; sz.1.: 4,1 mm; sz.2.: 8,03 mm; 6. h.: 12,5 mm; sz.1.: 4 mm; sz.2.: 7,89–8,01 mm; A. sz.: 18.3/150.1. Ltsz.: 2016.5.2. Helyük: a *jel.2000.április* nevű dokumentáció szerint a koponya mögött. Sírleírás, ásatási fotó és rajz szerint a nyakcsigolyán. A sírleírás szerint az egyik gyöngy a "fül" mellett volt.

2. Egy darab aranygyöngy (a leírása megegyezik a fentiekkel). Méretei: h.: 11,28 mm; sz.1.: 2,80 mm; sz.2.: 7,61 mm. A. sz.: 18.3/150.1. Ltsz.: 2016.5.4. Helye: az elhunyt keze környékén.

3. Egy darab szürke, kétszeresen tagolt, lapított gömb alakú, bordázott, áttetsző üvegyöngy. Jó állapotú. Méretei: h.: 7,56 mm; d.: 4,84–4,88 mm; furat: egyenes, d.: 0,2 mm. A. sz.: 18.3/150.10. Ltsz.: 2016.5.3. Helye: a sírleírás szerint a nyakcsigolyán.

Fibulapár

Véselt modell felhasználásával, ezüstből öntött, aranyozott kengyelfibula; három tüskére húzott, bordázott gombbal; poncolt szélű, ovális rugólemezzel; bordázott és niellóberakással díszített kengyellel; egyenlő széles szárú, niellóberakással díszített túlemezzel. Fibulapár egyik darabja viszonylag ép állapotú, a másik darabja kopott állapotú, a fibula felső gombja hiányzik (2. kép 2).

1. Méretei: h.: 7,5 cm; sz.: 4,4 cm; m.: 1,8 cm; h (gomb nélkül): 6,2 cm; gomb h.: 1,2–1,4 cm; gomb sz.: 0,8 cm; rugólemez sz.: 2,7 cm; rugólemez m.: 1,6 cm; kengyel h.: 2 cm; kengyel sz.: 0,9 cm; túlemez h.: 2,75 cm; túlemez sz.: 1 cm; tömeg: 28,6 g. A. sz.: 18.3/150.3. Ltsz.: 2016.5.5.

2. Méretei: h (gomb nélkül): 6,2 cm; gomb h.: 1,2 cm; gomb sz.: 0,7 cm; rugólemez sz.: 2,7 cm; rugólemez m.: 1,5 cm; kengyel h.: 2 cm; kengyel sz.: 0,9 cm; túlemez h.: 2,7 cm; túlemez sz.: 1 cm. A. sz.: 18.3/150.2. Ltsz.: 2016.5.6.

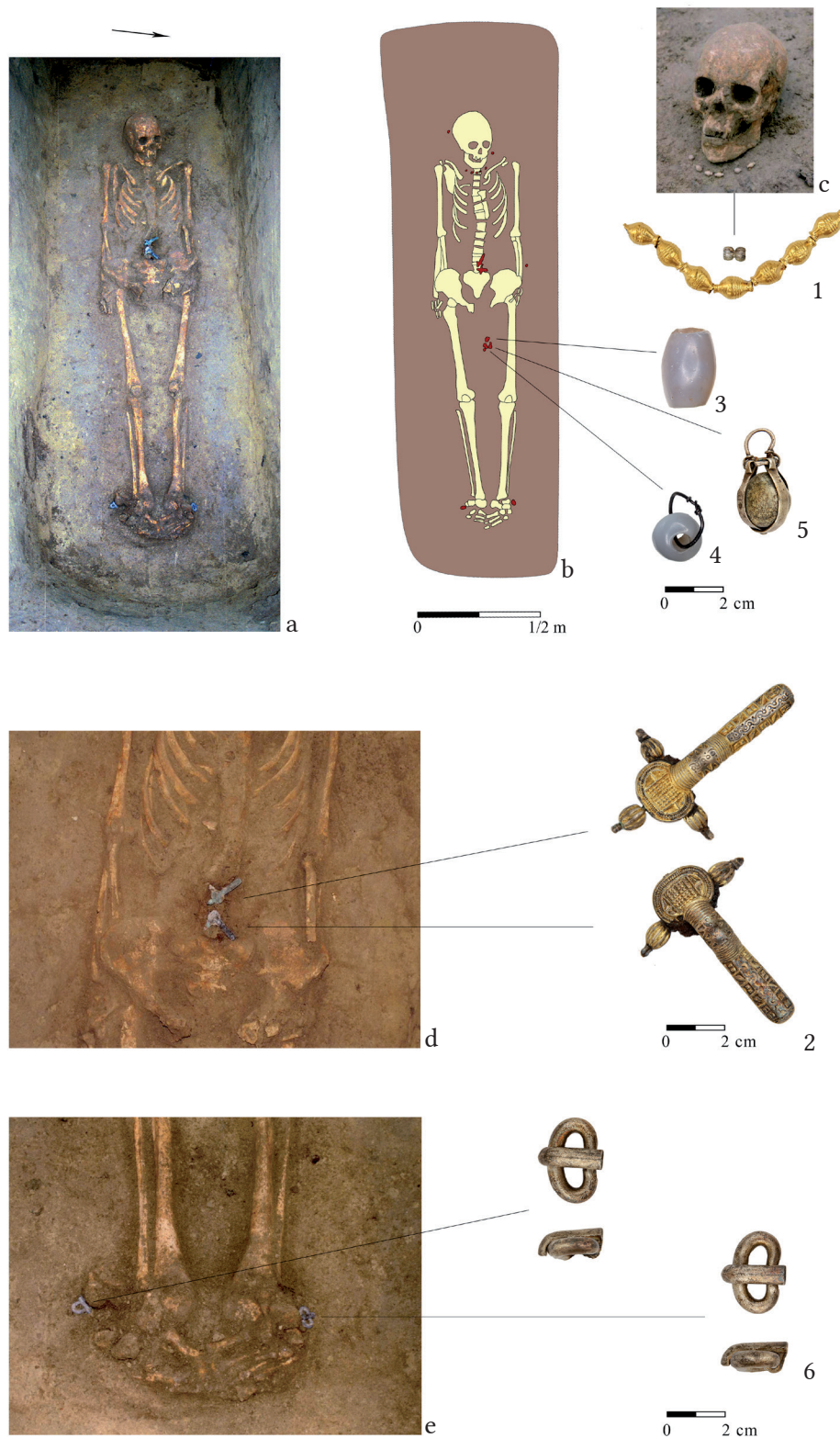
Helyük: deréktájon, a keresztcsont felett, az alsó csigolyacsonton, rugólemezükkel egymás felé; lejjebb a „rosszabb minőségű” vízszintesen; feljebb, kissé ferdén a „jobb minőségű”. Ruhatípus: *tunica* és *cingulum*. Szerves anyag: –

Cingulum díszei

1. Kalcedon: tejfehér színű, kékes árnyalatú kalcedonból csiszolt, ívelt oldalú henger alakú, átfúrt nagyméretű gyöngy, alja, teteje kissé ferde, egyenetlen (2. kép 3). Méretei: h.: 2,71 cm; legnagyobb d.: 1,9–2 cm; legkisebb d.: 1,34 cm; furat d.: 0,65 cm; vastagság (furat nélkül): 0,38 cm. A. sz.: 18.3/150.7. Ltsz.: 2016.5.7.

2. Kalcedon ezüstkarikán: tejfehér színű, kékes árnyalatú kalcedonból élére csiszolt, amorf gömb alakú, nagyméretű gyöngy, egy huzalból hajlított és tekercselt ezüstkarikán (2. kép 4). Méretei: kő h.: 1,06 cm; kő d.: 1,78–2,01 cm; furat d.: 0,57 cm; karika h.: 1,68 cm; karika sz.: 2,02 cm; karika v.: 0,14 cm. A. sz.: 18.3/150.8. Ltsz.: 2016.5.8.

3. Ezüstpántba foglalt kő: fehér színű (szürke-és barna szemcsés szennyeződésű), csiszolt kő (kalcium-karbonát), 4 oldalról 2 db ezüstpántba foglalva, ezüstkarikával ellátva (2. kép 5). Méretei: m.: 3,5 cm; sz.: 1,9 cm; kő m.: 1,8 cm; kő sz.: 1,65 cm; karika d.: 1 cm; vízszintes karika d.: 1 cm; foglalat m.: 2,4 cm; foglalat sz.: 1,8 cm; pánt sz.: 0,4 cm; szegecs d.: 0,3 cm. A. sz.: 18.3/150.4. Ltsz.: 2016.5.9.

2. kép. 30–35 éves életkorában elhunyt nő (150.) sírjának fotója (a), rajza (b), részletfotói (c–e) és leletei: aranylemez gyöngyök (1), aranyozott ezüst, öntött kengyelfibulák (2), *cingulum*-díszek (3–5), ezüst lábbelicsatok (6) *in situ*

Fig. 2. Photo (a), drawing (b) and detailed photos (c–e) of the inhumation burial (Grave 150) of a 30–35-year-old female with gold sheet beads (1), cast silver-gilt bow brooches (2), ornaments of the *cingulum* (3–5) and cast silver shoe buckles (6) *in situ*

4. Üvegyöngy: 1 db zöld alapon fehér és piros pettyes, inkrusztált, üvegfényű, áttetsző üvegyöngy töredékei. Rossz állapotú, felszedéskor apró darabokra tört. Méret nélkül. A. sz.: 18.3/150.11. Ltsz.: 2016.5.10. Helyük: 2000 áprilisában kelt. jelentés: az elhunyt keze mellett egy csomóban.

Ásatási jelentések, rajzok és fotófelvételek: combcsontok között (a combtő és a felsőcomb magasságában) nagyjából legfelül középtájon függőlegesen a hengeres kalcedon, alatta a két, karikával ellátott csüngő, zárásként a színes üvegyöngy.

Lábbelicsatok: ezüst, öntött, benyomott ovális, enyhén D-alakú csatkarika, ráhajló pecekkel (2. kép 6). Méreteik: karika h.: 2,7 cm; karika sz.: 1,5 cm; karika v.: 0,4 cm; pecek h.: 2,1 cm; pecek sz.: 0,6 cm. A. sz.: 18.3/150.5. Ltsz.: 2016.5.11–12. Helyük: a bokák külső oldalán, a csatpecekkel lefelé a lábfej felé.

267. sír

Nem: kisgyermek (lány)

Életkor: 1–2 (Infantia I.)

Morfológiai, taxonómiai jellemzés: koponya- és váztöredékek kerültek be.

Koponyatorzítás: –

Patológiai elváltozás: n.a.

Temetkezési rítus: korhasztásos temetkezés

Sírgödör formája: lekerekített sarkú, téglalap alakú sírforma

Sírgödör tájolása: Ny–K

Sírgödör méretei: h.: 158 cm, sz.: 74 cm, m.: n.a.

Koporsó: n.a.

Csontváz helyzete: nyújtott, hanyatt fektetés. A csontok erősen elporladtak, a gerince, csigolyái szintén, a bal kar hiányzott. A jobb kar a kézzel részben megmaradt. Lábcsonjtjai töredékesen megvoltak. A koponya egy része állatjárás miatt elmozdult.

Rablás, bolygatottság: nem rablott, állati bolygatás

Melléklet: –

Fibula

Véselt modell felhasználásával, ezüstből öntött, aranyozott kengyelfibula; három egybeöntött gombbal; poncolt szélű, négyszeres spiráldíszes, félkör alakú rugólemezzel; niellóberakással díszített kengyellel, trapézszerűen kiszélesedő, niellóberakással díszített tülemezzel; vas rugószerkezettel és vastüvel. Tülemeze átlukasztott. Viszonylag jó állapotú (3. kép 1). Méretei: h.: 7 cm; sz.: 3,9 cm; gomb h.: 0,7 cm; gomb sz.: 0,7 cm; rugólemez sz.: 2,5 cm; rugólemez m.: 1,6 cm; kengyel h.: 1,8 cm; kengyel sz.: 0,9 cm; m.: 0,7 cm; tülemez h.: 2,8 cm; tülemez sz.: 0,9–1 cm; tömeg: 19,15 g. A. sz.: 18.3/267.5. Ltsz.: 2016.5.13. Helye: a jobb kulcscsonton ferdén a fejlemezzel lefelé, a tülemezzel felfelé. Ruhatípus: vállnál megtűzött ruha-és/vagy szalag. Szerves anyag: a vastühöz rozsdásodott textiltöredékek, vaskorrózióval átítatódott redőzött textilmaradvány, „textilcsomó” a tű helyével, textillenymat a vasrozsdán, bőrmaradvány? A. sz. nélkül. Ltsz.: 2016.5.14.

Gyöngyök (3. kép 2)

1. 1 db gyöngyházszínű, kétszeresen tagolt, lapított gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű üvegyöngy, Jó állapotú, pereme éles, talán többtagú gyöngy darabja. Méretei: m.: 10,39 mm; d.: 4,83–5,27 mm; furat: egyenes, d.: 0,2 mm.

2. 1 db gyöngyházszínű, egyszeres, lapított gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű üvegyöngy, Jó állapotú, pereme éles, talán többtagú gyöngy darabja. Méretei: h.: 4,35 mm; d.: 5,23; furat: egyenes, d.: 0,2 mm.

3. 1 db fehér, csontszínű, henger alakú, opak, nagyméretű üvegyöngy. Könnyű, rossz minőségű és töredékes állapotú, ragasztott. Méretei: m.: 13 mm; d.: 9,55 mm; furat: egyenes, d.: 0,3 mm.

4. 1 db tejfehér, rövid henger alakú, opak, kisközepes méretű üvegyöngy. Alja egyenesen, teteje ferdén levágott. Sávos (készítéséből fakadóan), zárványos. Jó állapotú. Méretei: m.: 5,32 mm; d.: 8,5 mm; furat: nem középen, kissé ferde, d.: 0,3 mm.

5. 1 db narancssárga, rövid henger alakú, opak, kisközepes méretű üvegyöngy. Alja egyenesen, teteje ferdén levágott. Sávós (készítéséből fakadóan). Jó állapotú. Méretei: m.: 6,64 mm; d.: 7,76 mm; furat: kissé ferde, d.: 0,3 mm.

6. 1 db narancssárga, rövid henger alakú, opak, kisközepes méretű üvegyöngy. Alja egyenesen levágott. Sávós (készítéséből fakadóan). Jó állapotú, teteje kissé kopott. Méretei: m.: 8,2 mm; d.: 6,77 mm; furat: egyenes, de tetején szélesebb, d.: 0,25–0,3 mm.

7. 1 db bordó, kihasasodó gömb alakú, opak, viszonylag nagyméretű üvegyöngy. Éles peremű, levágott tetejű és aljú. Sávós (készítéséből fakadóan). Fehér üvegolvadék nyoma látszik rajta. Jó állapotú, kissé kopott. Méretei: m.: 8,89 mm; d.: 10,77 mm; furat: egyenes, d.: 0,3–0,4 mm.

8. 1 db bordó, lapított, kihasasodó gömb alakú, opak, viszonylag nagyméretű üvegyöngy. Éles peremű. Sávós (készítéséből fakadóan). Fehér üvegolvadék nyoma látszik rajta. Jó állapotú, kissé kopott. Méretei: m.: 8,06 mm; d.: 11,42 mm; furat: egyenes, d.: 0,5 mm. A gömb dőlésszöge miatt ferde furatúnak tűnik.

A. sz.: 18.3/267.1–2. Ltsz.: 2016.5.15. Helyük: a jobb felkar mentén kívül, a fibula rugólemeztől jobbra, lejjebb, egy csomóban.

Borostyán

Lapos, kissé bikónikus korong alakúra faragott, kiszáradt, matt, de foltokban csillogó fényű, lehasadt felületű (3. kép 3). Méretei: d.: 5,33 cm; sz.: 4,52 cm; v.: 1,85 cm; furat: egyenes, d.: 0,6 cm. A. sz.: 18.3/267.6; Ltsz.: 2016.5.16. Helye: a jobb felkar mentén a gyöngyök közt, élére állítva.

Gyűrűk

1. Ezüst, összenyomott pántgyűrű, négyszögletes fejlapján poncolt keretben nap vagy küllős kerék-motívum (3. kép 4). Méretei: d.: 17,18–17,38 mm; sz.: 2,96–3,54 mm; v.: 0,72–1,55 mm; karika m.: 3,65 mm; fejlap h.: 6,55 mm; fejlap sz.: 6,41 mm, keret h.: 5 mm; keret sz.: 5 mm. A. sz.: 18.3/267.4; Ltsz.: 2016.5.19. Helye: nincs közelebbi adat arról, hogy melyik kéz melyik ujján került elő.

2. Ezüst, szögletes, díszítetlen pántgyűrű (3. kép 5). Méretei: d.: 19,44 mm; sz.: 3,64–3,95 mm; v.: 0,85 mm. A. sz.: 18.3/267.3; Ltsz.: 2016.5.18. Helye: a kar és a bordák jobb oldalán a borostyán alatt kissé távolabb.

Vaskarika

Vashuzalból készített karika töredékei. Töredékes állapotú. A. sz.: 18.3/267.7; Ltsz.: 2016.5.17. Helye: a jobb medence felett.

Gyöngyök (3. kép 2)

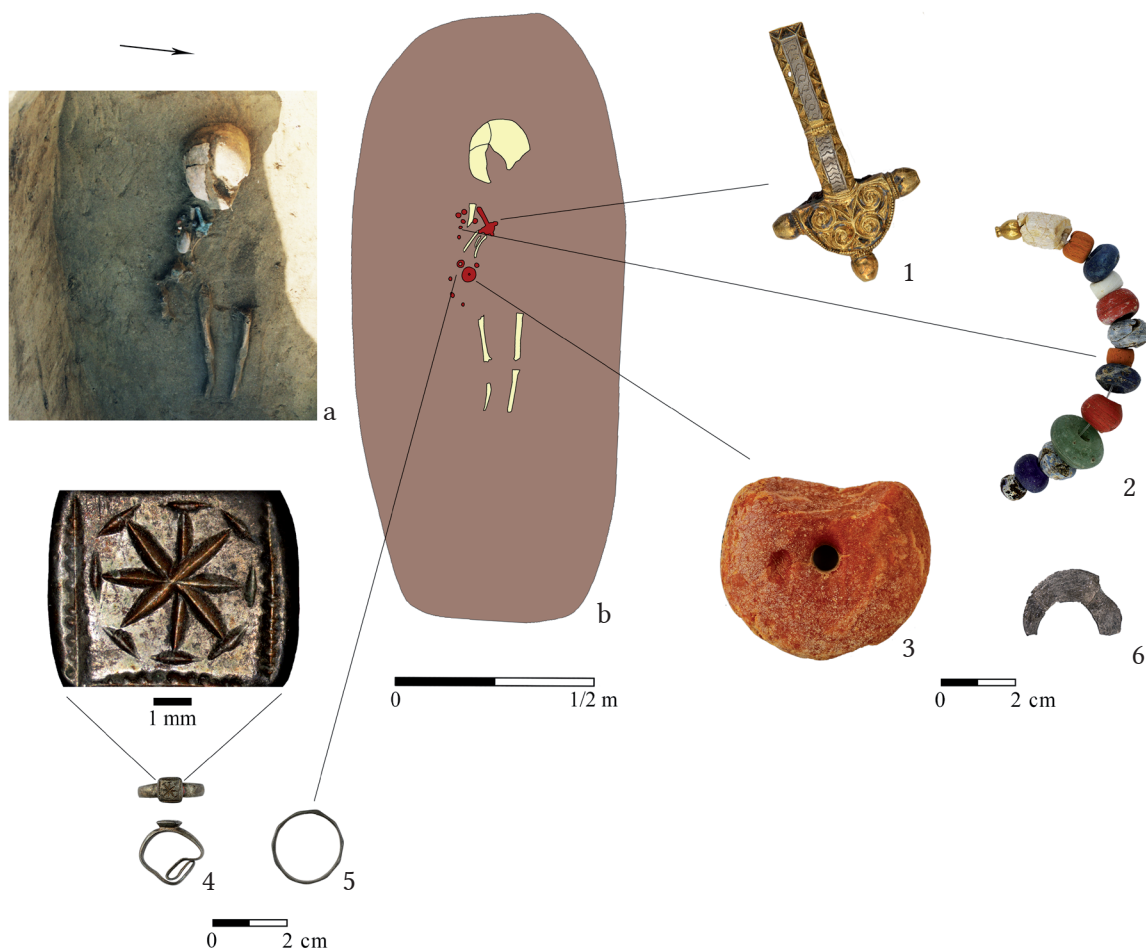
1. 1 db sötétkék színű, lapított gömb alakú, fémesen csillogó, opak, kisközepes méretű üvegyöngy. Lyukacsos, valószínűleg megégett. Töredékes állapotú, valószínűleg ikergyöngy egy része. Méretei: m.: 6,32 mm; d.: 6,98 mm; furat: egyenes, d.: 0,3 mm.

2. 1 db világoskék, kissé szabálytalan bikónikus alakú, festett mázasan csillogó, opak, viszonylag nagyméretű üvegyöngy. Fehér üvegolvadék nyoma látszik rajta. Zárványos. Töredékes állapotú, ragasztott. Méretei: m.: 6,69 mm; d.: 11,18 mm; furat: egyenes, d.: 0,4 mm.

3. 1 db világoskék, kónikus, festett mázasan csillogó, opak, viszonylag nagyméretű üvegyöngy. Fehér üvegolvadék nyoma látszik rajta. Zárványos. Töredékes állapotú, töredékes, ragasztott. Méretei: m.: 7,44 mm; d.: 11,27 mm; furat: egyenes, d.: 0,4 mm.

4. 1 db indigókék, lapított gömb alakú, gyenge üvegfényű, átlátszatlan, viszonylag nagyméretű üvegyöngy. Fehér üvegolvadék nyoma látszik rajta. Zárványos. Jó állapotú. Méretei: m.: 6,4 mm; d.: 10,61 mm; furat: egyenes, d.: 0,4 mm.

5. 1 db kék, kissé szabálytalan lapított, enyhén bikónikus, enyhén gyöngyházszerűen csillogó, átlátszatlan, viszonylag nagyméretű üvegyöngy. Fehér üvegolvadék nyoma látszik rajta. Buborékos, zárványos. Jó állapotú, a furatánál kissé töredékes. Méretei: m.: 6,2 mm; d.: 11,76 mm; furat: egyenes, d.: 0,4–0,5 mm.

3. kép. 1–2 éves életkorában elhunyt gyermek (267.) sírjának fotója (a), rajza (b) és leletei: aranyozott ezüst, öntött kengyelfibula (1), aranylemez-és üvegyöngyök (2), borostyán (3), ezüstgyűrűk (4–5) és ezüstlunula (6) *in situ*

Fig. 3. Photo (a) and drawing (b) of the inhumation burial (Grave 267) of a 1–2-year-old infant with a cast silver-gilt bow brooch (1), a gold sheet and glasspaste beads (2), amber (3), silver finger rings (4–5) and a crescent-shaped silver sheet (6) *in situ*

6. 1 db sötétkék, kissé amorf, lapított, enyhén bikónikus, gyenge üvegfényű, átlátszatlan, viszonylag nagyméretű üvegyöngy. Jól látszódik a készítés nyoma (fémpálcára feltekergették az olvadt üvegszálat); ill. a fehér üvegolvadék. Buborékos, zárványos. Töredékes állapotú, ragasztott. Méretei: m.: 5,66 mm; d.: 11,68 mm; furat: egyenes, d.: 0,4 mm.

7. 1 db amfóra alakú, vékony aranylemezből kivágott, kalapált, domborított kisméretű gyöngy. Belsejében fehér anyag. Jó állapotú, viszont az egyik fele horpadt. Méretei: h.: 8,32 mm; perem d.: 3,2 mm; has d.: 5,28 mm; v.: 0,25 mm; furat: egyenes, d.: 0,2 mm.

8. döntően világoskék, kónikus vagy korong alakú, festett mázasan csillogó, opak üvegyöngyök töredékei. Méret nélkül.

9. 1 db világoszöld, kissé szabálytalan lapított, enyhén bikónikus alakú, üvegfényű, átlátszatlan nagyméretű üvegyöngy. Jól látszódnak a készítés nyomai (fémpálcára feltekergették az olvadt üvegszálat). Buborékos, zárványos. Jó állapotú. Méretei: m.: 7,9 mm; d.: 15,6 mm; furat: egyenes, de egyik felén (tetején) szélesebb: d.: 0,6 mm, alján szűkebb: d: 0,4 mm.

A. sz.: 18.3/267.1–2; Ltsz.: 2016.5.15. Helyük: a jobb felkarnál lévő borostyán két oldaláról indult a megtekeredett(?) gyöngysor, a jobb medence maradványa felett vaskarika, és a jobb combcsont külső oldalán sorakoztak a gyöngyök a combcsont közepéig, az utolsó gyöngy a gyöngysor legvégén.

Lunula

Ezüst, vékony, félhold alakú ezüstcsüngő (3. kép 6). Méretei: h.: 12,79 mm; sz.: 4,45 mm; v.: 0,5 mm. A. sz.: 18.3/267.8; Ltsz.: 2016.5.20. Helye: a felkarnál vagy a combnál lévő gyöngyök közt.

268. sír

Nem: lánygyermek

Életkor: 7–14 (juvenilis), a fogazati státusz és a femur hossza alapján különbözőképpen lehetett megbecsülni az elhalálozási életkort.⁵

Morfológiai, taxonómiai jellemzés: koponya- és váztöredékek kerültek be

Koponyatorzítás: torzított koponyájú

Patológiai elváltozás: sutura metopica jelenléte. A fogak kibúvásának késése és fejlődésének módosulása. Köhler K. és Mende B. G. szerint a fogazat rendellenessége és a homlokcsont nyílirányú varratának jelenléte mind a koponyatorzítás következménye lehetett. Két tejfogon *cariest* regisztráltak. Kisebb varratsontok jelenléte a koszorú- és lambdavarratban.⁶

Temetkezési rítus: korhasztásos temetkezés

Sírgödör formája: lekerekített sarkú, téglalap alakú

Sírgödör tájolása: Ny–K

Sírgödör méretei: h.: 210 cm, sz.: 64 m.: n.a.

Koporsó: n.a.

Csontváz helyzete: nyújtott, hanyatt fektetés; felhúzott vállak, alkarok a medence alatt, térdek szorosan összeérnek.

Rablás, bolygatottság: bolygatatlan

Melléklet: –

Fülbevalópár

Arany, tömör poliéderez gombú, elhegyesedő végű, kerek huzalkarikájú, kisméretű fülbevalópár (4. kép 1). Méretei: 1. d.: 1,3 cm; v.: 1,5 mm; kuboktaéder h. és sz.: 2,87–3,19 mm. 2. d.: 1,29 cm, v.: 1,7 mm; kuboktaéder h. és sz.: 2,83–2,98 mm. A. sz.: 18.3/268.5. Ltsz.: 2016.5.21–22. Helye: a koponya két oldalán, mélyen belecsúsztatva a koponyába.

Nyaklánc (4. kép 2)

1. 1 db sima felületű, gumós, egykori gyökere felé rétegesen töredezett szarvas szemfog, szabályos kerek átfúrással. Jó állapotú. Méretei: h.: 24,75 mm; sz.: 6,69–11,69 mm; v.: 7,13 mm; furat: d.: 3,25 mm.

2. 1 db szabálytalan csepp alakú, csiszolt, áttetsző, üveg-ill. zsírfehérű kvarckristály (hegyikristály). Jó állapotú. Méretei: h.: 13,88 mm; sz.: 5–11,78 mm; v.: 7,13 mm; furat: kerek, d.: 3 mm.

3. 1 db lila, dinnyemag alakú, csiszolt, áttetsző, üveg-ill. zsírfehérű kvarckristály (ametiszt). Jó állapotú. Méretei: h.: 9,34 mm; sz.: 3,34–7,76 mm; v.: 5,37 mm; furat: kerek, d.: 1 mm.

4. 1 db ibolyakék, dinnyemag alakú, csiszolt, áttetsző, üveg-ill. zsírfehérű kvarckristály (ametiszt). Méretei: h.: 10,7 mm; sz.: 3–6,3 mm; v.: 5,13 mm; furat: kerek, d.: 1 mm.

5. 1 db gyöngyházszínű, egyszeres, lapított gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű üvegyöngy. Éles peremű. Jó, de kissé töredékes állapotú. Méretei: h.: 4,37 mm; d.: 4,97 mm; furat: egyenes, d.: 0,2–0,25 mm.

6. 1 db gyöngyházszínű, egyszeres, lapított gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű üvegyöngy. Éles peremű. Jó, de kissé töredékes állapotú. Méretei: h.: 5,71 mm; d.: 5,17 mm; furat: egyenes, d.: 0,2–0,25 mm.

7. 1 db gyöngyházszínű, egyszeres, lapított gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű

5 KÖHLER – MENDE 2007, 317.

6 KÖHLER – MENDE 2007, 317.

4. kép. 7–14 éves életkorában elhunyt gyermek (268.) sírjának fotója (a), rajza (b) és leletei: arany, poliédrikus végű fülbevalópár (1), üvegyöngy-nyaklánc szarvas szemfoggal, hegyikristállyal, ametiszttel (2), aranyozott ezüst, öntött kengyelfibulák (3), üvegyöngyök (4), borostyán (5), mandula alakú ólomcsüngő (6), poncolt bronzcsüngő, bronzcsengők, üvegyöngyök (7), ezüstgyűrűk (8–10) ezüst övcsat (11) *in situ*

Fig. 4. Drawing (a) and photo (b) of the inhumation burial (Grave 268) of a 7–14-year-old juvenile, with gold earrings with polyhedral buttons (1), a necklace of glass and glasspaste beads with a red deer canine bead, rock-crystal, amethysts (2), cast silver-gilt bow brooches (3), glasspaste bead (4), amber (5), almond-shaped lead pendant (6), a punched bronze pendant with bronze bells and a glasspaste bead (7), silver finger rings (8–10) and a silver sheet belt buckle (11) *in situ*

üveggyöngy. Éles peremű. Jó, de kissé töredékes állapotú. Méretei: h.: 4,6 mm; d.: 5,10 mm; furat: egyenes, d.: 0,2–0,25 mm.

8. 15 db sárga, lapított gömb alakú, opak, porózus, matt, simított, zsírfényű, de törésfelületén üvegfényű kölesgyöngy és további kölesgyöngyök töredékei. Közepesen jó állapotúak. Méretei: m.: 2 mm; d.: 2,5 mm.

9. 7 db sötétbarna/fekete, lapított gömb alakú, opak, matt, simított, porózus kölesgyöngy. Közepesen jó állapotúak. Méretei: m.: 1,8 mm; d.: 2,5 mm.

10. 34 db vörösesbarna, gömb, lapított gömb alakú, szabálytalan rövidhenger alakú, korong alakú, opak, matt, porózus kölesgyöngy. Méretei: m.: 2,1–2,5 mm; d.: 3 mm.

11. 1 db világoszöld, kissé szabálytalan, lapított, enyhén bikónikus alakú, üvegfényű, átlátszatlan, kisméretű üveggyöngy. Buborékos, zárványos. Jó állapotú.

Méretei: m.: 1,17 mm; d.: 2,45 mm; furat: egyenes, de egyik felén szélesebb: d.: 0,3 mm.

12. 1 db bordó, lapított gömb alakú, opak, kisméretű üveggyöngy. Sávós (készítéséből fakadóan). Buborékos, zárványos. Éles peremű. Valószínűleg többtagú gyöngy darabja. Jó, de kissé kopott és töredékes állapotú. Méretei: m.: 2,83 mm; d.: 3,67 mm; furat: egyenes, d.: 0,2 mm.

13. 1 db világoszöld, rövidhenger alakú, átlátszatlan, kisközepes méretű üveggyöngy. Buborékos, zárványos. Jó állapotú. Méretei: m.: 3,39 mm; d.: 3,63 mm; furat: egyenes, d.: 0,3 mm.

14. 1 db bordó, korong alakú, opak, kisméretű üveggyöngy. Sávós (készítéséből fakadóan). Valószínűleg többtagú gyöngy darabja. Méretei: m.: 1,03 mm; d.: 2,89 mm; furat: egyenes, d.: 0,2 mm.

15. 1 db gyöngyházzsínű, egyszeres, gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű üveggyöngy, Jó állapotú. Éles peremű. Valószínűleg többtagú gyöngy darabja. Méretei: h.: 4,15 mm; d.: 5,15 mm; furat: egyenes, d.: 0,2–0,3 mm.

16. 1 db sötétkék, kissé szabálytalan, lapított, enyhén bikónikus, üvegfényű, átlátszatlan üveggyöngy. Buborékos, zárványos. Jó állapotú. Méretei: m.: 2,1 mm; d.: 3,38 mm; furat: egyenes, d.: 0,2 mm.

17. 1 db gyöngyházzsínű, egyszeres, lapított gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű üveggyöngy, Jó állapotú. Éles peremű. Valószínűleg többtagú gyöngy darabja. Méretei: h.: 4,85 mm; d.: 5,12 mm; furat: egyenes, d.: 0,2–0,3 mm.

18. 1 db sötétkék, hengeres, lapított, üvegfényű, áttetsző üveggyöngy. Buborékos, zárványos. Töredékes állapotú (egyik fele letört). Méretei: m.: 5,20 mm; d.: 3,03 mm; furat: egyenes, d.: 0,2 mm.

19. 1 db kék, szabálytalan alakú, tekercselt, gyenge üvegfényű, átlátszatlan viszonylag nagyméretű üveggyöngy. Jól látszódik a készítés nyoma (fémpálcára feltekergették az olvadt üvegszálat). Buborékos, zárványos. Töredékes állapotú. Méretei: m.: 5,95 mm; d.: 9,30 mm; furat: egyenes, d.: 0,5 mm.

20. gyöngyházzsínű, egyszeres vagy többszörös, lapított gömb alakú, bordázott, csillogó, opak, kisközepes méretű üveggyöngyök töredékei.

A. sz.: 18.3/268.1. Ltsz.: 2016.5.23.

21. 1 db lapított gömb alakú és 1 db szabálytalan alakú, üveg-és gyöngyházzsínű, csillogó, igazgyöngy-vagy kagylóból csiszolt gyöngy. Méretei: d.: 0,4–0,5 mm; furat d.: 0,1 mm. A. sz. nélkül. Ltsz.: 2016.5.35.

22. Egy vékony bronzhuzalból (drótból) készített karika. Töredékes állapotú. Méret nélkül.

23. Egy vékony, ívelt bronzhuzal. Töredékes állapotú. Méret nélkül.

A. sz.: 18.3/268.1. Ltsz.: 2016.5.23. Helyük: elől a nyakban helyezkedtek el, viszont több gyöngyszem a koponyában maradt.

Fibulapár

Véssett modell felhasználásával, ezüsből öntött, aranyozott kengyelfibula; három egybeöntött gombbal; kétszeres spiráldíszes, félkör alakú rugólemezzel; niellóberakással díszített kengyellel; trapézszerűen kiszélesedő, niellóberakással díszített tülemezzel; ezüst rugószerkezettel és ezüsttűvel (4. kép 3). Méreteik: h.: 4,6 cm; sz.: 2,5 cm; gomb h.: 0,5 cm; gomb sz.: 0,4–0,5 cm; rugólemez sz.: 1,5 cm; rugólemez m.: 1 cm; kengyel h.: 1,1 cm; sz.: 0,7 cm; m.: 0,5 cm; tülemez h.: 2 cm; tülemez sz.: 0,7–0,8 cm. A. sz.: 18.3/268.2. Ltsz.: 2016.5.24–25. Helyük: a leírás szerint: a két vállon. A sírrajz szerint: a mellkas

két oldalán, kissé ferdén; az egyik a bal felső bordáknál, a lapocka alsó részén (rugólemezával ferdén kifelé), a másik a mellkas jobb alsó részén, a jobb a középső bordáknál (rugólemezával lefelé). Ruhatípus: ferdén záródó ruha vagy *peplos*? Szerves anyag: Textil- (és bőr?) maradvány.

Gyöngyök

2 db sötétkék alapon fehér hullámvonallal folytatott üvegyöngy. Viszonylag jó állapotúak, viszont részben kiesett az inkrusztált fehér anyag (4. kép 4). Méreteik: m.: 10 mm; d.: 13–15 mm. A. sz.: 18.3/268.9; Ltsz.: 2016.5.26. Helyük: a bal alkar belső oldalán, gyomortájékon.

Borostyán

Bikónikus, esztergált, kiszáradt, közepes méretű borostyángyöngy. Kissé töredékes állapotú (lepatant oldalú) (4. kép 5). Méretei: d.: 21,47 mm; m.: 10,72 mm; sz.: 6,42 mm; furat egyenes, nem közép, d.: 3,6 mm. A. sz.: 18.3/268.6; Ltsz.: 2016.5.27. Helye: a bal alkar belső oldalán, gyomortájékon.

Csüngő

Mandula (szem) formájú ólomcsüngő, közepén egy körrel. Töredékes állapotú (letört akasztó nyomával) (4. kép 6). Méretei: h.: 22,91 mm; sz.: 15,15 mm; v.: 2,13 mm; akasztó sz.: 0,4 mm; kör d.: belső: 8,26 mm; külső: 11,56 mm. A. sz.: 18.3/268.10; Ltsz.: 2016.5.28. Helye: a bal alkar belső oldalán, gyomortájékon, a fenti két gyöngy mellett vagy alatt.

Gyöngyök

1. 1 db világoskék üvegyöngy töredékei. Töredékes állapotú. Méret nélkül. A. sz. nélkül. Ltsz.: 2016.5.29. Helye: bal kar mellett, az ólomcsüngő mellett.

2. 1 db kék színű, nyomott gömb alakú, mázasan csillogó, opak, viszonylag nagyméretű üvegyöngy töredékei. Méret nélkül. A. sz. nélkül. Ltsz.: 2016.5.34. Helye: jobb alkar.

Bronztárgy töredéke

Öntött, vékonyra kalapált bronz, fűzfalevél alakú, ívelt díszcsüngő, felső felületén hosszában 2–2 pontolt pontsorrallal. Felső elvékonyodó részéből bronzhuzalszerűen egyszeresen visszahajlított függesztővel (4. kép 7). Méretei: h.: 2,5 cm; sz.: 1 cm. A. sz. nélkül; Ltsz.: 2016.5.30. Helye: jobb alkar.

Bronzhuzal töredékei

Ívelt, csavart bronzhuzal (4. kép 7). Méret nélkül. A. sz. nélkül; Ltsz.: 2016.5.36. Helye: jobb alkar.

Textil-és bőrmaradvány

A pontolt díszcsüngő és az egyik csengőt foglalta magában. Méret nélkül. A. sz. nélkül; Ltsz.: 2016.5.33. Helye: a test jobb oldalán.

Csengők

1. Bronzlemezről hengerelt, kónikus csengő, felületén a felső és alsó harmadában 2–2 vízszintesen bekarcolt vonaldísszel. Felső részébe applikált bronzhuzal-függesztővel; alján és belsejében vasoxid (elrozdásodott vascsengő nyelv) nyoma (4. kép 7). Méretei: h.: 1,5 cm; sz.: 1,3 cm. A. sz. nélkül; Ltsz.: 2016.5.31. Helye: jobb alkar.

2. Bronzlemezről hengerelt, kónikus csengő, felületén a felső és alsó harmadában 2–2 vízszintesen bekarcolt vonaldísszel. Felső részébe applikált bronzhuzal-függesztő hiányzik; alján/belsejében vas-oxid (elrozdásodott vascsengő nyelv) nyoma (4. kép 7). Méretei: h.: 1,5 cm; sz.: 1,3 cm. A. sz. nélkül; Ltsz.: 2016.5.32. Helye: jobb alkar.

Gyűrűk

1. Ezüst, egyszerű, kerek karikájú, díszítetlen pántgyűrű (4. kép 8). Kissé deformálódott. Méretei: d.: 19,48–20,03 mm; sz.: 3,6–4,25 mm; v.: 2,44–3,13 mm; tömeg: 1 g. A. sz.: 18.3/268.7; Ltsz.: 2016.5.39. Helye: a bal kéz egyik ujján.

2. Ezüst, kerek (kissé szabálytalan) karikájú, díszített pántgyűrű, (közel) lekerekített sarkú téglalap alakú fejlapján poncolt keretben vésett skorpió-ábrázolás (4. kép 9). Méretei: d.: 20,24–20,45 mm; sz.: 3,1–3,6 mm; v.: 0,66–1 mm; fejlap h.: 8,38 mm; fejlap sz.: 5,74 mm; tömeg: 1,6 g. A. sz.: 18.3/268.4; Ltsz.: 2016.5.38. Helye: a jobb kéz egyik ujján lesüllyedve a kar szintje alá (talán állatjárás miatt került mélyebbre).

3. Ezüst, kerek karikájú, díszített pántgyűrű, (kissé szabálytalan) téglalap alakú fejlapján poncolt keretben vésett oroszlán-ábrázolás (4. kép 10). Méretei: d.: 18,76–20,45 mm; sz.: 3,6–4,25 mm; v.: 1,12–1,8 mm; fejlap h.: 7,47; fejlap sz.: 5,44 mm; tömeg: 2,8 g. A. sz.: 18.3/268.8; Ltsz.: 2016.5.40. Helye: a bal kéz másik ujján.

Övcsat

Ezüst, ovális csatkarika, ráhajló pecekkel; kör alakú, visszahajlított lemezű szíjszorítóval, amelyen három szegeccsel rögzítették a szíjat (4. kép 11). Méretei: karika h.: 2,7 cm; sz.: 3,3 cm; pecek h.: 3 cm; pecek sz.: 0,4 cm; szíjszorító lemez d.: 2,5 cm; szegecs d.: 0,5 cm. A. sz.: 18.3/268.3; Ltsz.: 2016.5.37. Helye: deréktájón.

269. sír

Nem: nő (SI: +0,27).⁷

Életkor: 51–60 (maturus).⁸

Morfológiai, taxonómiai jellemzés: viszonylag jó megtartású koponya, közepesen jó megtartású váz. Rövid, keskeny, közép magas koponya, keskeny homlok.

Koponyatorzítás: –

Patológiai elváltozás: három fogon diagnosztizáltak nyaki *cariest* a megőrződött hús fog közül. Öt fog antemortem hullott ki (alveolusuk már felszívódott). Torus palatinus jelenléte. A *fossa olecrani* mindkét karcsonton perforált. Az utolsó ágyéki csigolya és a keresztcsont összecsontosodott. A csigolyák peremén erőteljes degeneratív elváltozások. A térdkalácsokon, a sarokcsontokon túszerű csontkinövések (etnosopathiás elváltozások); amelyek mind a túlzott fizikai igénybevételtől alakulhattak ki.⁹

Temetkezési rítus: korhasztásos temetkezés

Sírgödör formája: lekerekített sarkú, téglalap alakú sírforma

Sírgödör tájolása: Ny–K

Sírgödör méretei: h.: 242 cm, sz.: 62 cm, m.: n.a.

Koporsó: n.a.

Csontváz helyzete: nyújtott, hanyatt fektetés; a koponya kissé balra dőlt; felhúzott vállak, a karok szorosan a test mellett; az alkarok a combra helyezve, a jobb alkarcsont kifelé fordult, a bokák és a lábfejek egymáshoz közel.

Rablás, bolygatottság: bolygatatlan

Melléklet: –

Fibulapár

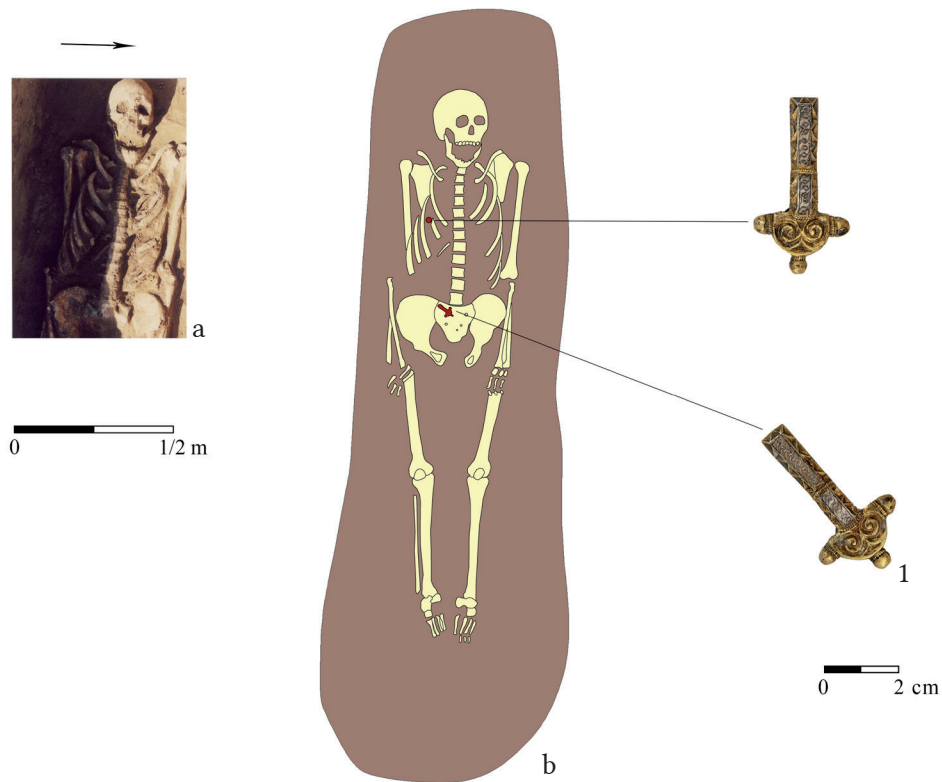
Vésett modell felhasználásával, ezüsből öntött, aranyozott kengyelfibula; három egybeöntött gombbal; kétszeres spiráldíszes, félkör alakú rugólemezzel; niellóberakással díszített kengyellel; trapézszerűen kiszélesedő, niellóberakással díszített tülemezzel; ezüst rugószerkezettel és ezüstitűvel (5. kép 1–2). Méreteik: h.: 4,5 cm; sz.: 2,3–2,5 cm; gomb h.: 0,5 cm; gomb sz.: 0,4–0,5 cm; rugólemez sz.: 1,5 cm; rugólemez m.: 1 cm; kengyel h.: 1,1 cm; kengyel sz.: 0,7 cm; m.: 0,6–1,1 cm; tülemez h.: 2 cm; tülemez sz.: 0,7 cm; tömeg: 10 és 15 g. A. sz.: 18.3/269.1. Ltsz.: 2016.5.41–42. Helye: fibulák a test jobb oldalán:

7 Az ásatási dokumentáció és antropológiai leírás szerint férfi (KÖHLER – MENDE 2007, 317).

8 Az egyik jelentés (S-13 2000) szerint fiatal, az antropológiai meghatározás szerint azonban maturus életkorban elhunyt egyén (KÖHLER – MENDE 2007, 317).

9 KÖHLER – MENDE 2007, 317.

mellkason és a medence, keresztcsont felső részén. 1. Fibula jobb mellkasi részen, amelynek csak a keskeny oldala látszott. 2. Fibula a medencén. Ruhatípus: oldalt, egyenesen záródó ruha vagy *tunica*? Szerves anyag: n.a.

5. kép. 51–60 éves életkorában elhunyt nő (269.) sírjának fotója (a), rajza (b) és leletei: aranyozott ezüst, öntött kengyelfibulák (1) *in situ*

Fig. 5. Photo (a) and drawing (b) of the inhumation burial (Grave 269) of a 51–60-year-old female, with cast silver-gilt bow brooches *in situ*

A viseleti elemek (ékszerek, ruharögzítők és kiegészítők) elemzése

Poliédrikus végű arany fülbevalópár

Az 5–6. századi Kárpát-medencében bronzból, s főképpen ezüsből öntött, tömör, illetve aranylemezről készített, áttört poliédrikus végű fülbevalók jellemzőek. A balatonszemési 7–14 éves életkorában elhunyt lány (268. sír) koponyájának a két oldalán talált, aranyból készült, tömör poliédrikus végű fülbevalópárnak (4. kép 1) kivételesen nincsen közvetlen analógiája a területen. Erdélyből (Cluj-Napoca) ismert egy ugyan formailag hasonló (de technikailag eltérő) párhuzam. Az aranyból öntött, masszív fülbevalópár azonban a súlyát és a méretét tekintve is felülmúlja a balatonszemési példányt.¹⁰ A kora Meroving-kori anyagban, amelyben inkább az áttört típusok jellemzőek, sem találtam közvetlen analógiát a balatonszemési fülbevalóhoz. Vélhetően egy olyan unikális darabról van szó, amely az alpi régióban, az észak-és a közép-itáliai romanizált területen elterjedt ékszertípusnak lehet az előképe.¹¹

10 Méretei: d.: 2,67×2,09 cm, 9,64 g, illetve d.: 2,66×2,10 cm, 9,27 g (OANȚĂ-MARGHITU 2014, 598, Kat. 162).

11 RIEMER 2000, 43–44. Köszönöm Koncz Istvánnak, hogy felhívta (többek között) erre az adatra a figyelmemet, és a következőkben ismertetett tárgyak elemzése során is további hasznos és értékes megjegyzéseket tett.

Arany lemezgyöngyök

Az egykori Pannonia területéről az 5. század középső harmadából, második feléből ismert arany lemezgyöngyök egy csoportja amfóra alakú;¹² olykor pedig gömbölyded változatban készítették azokat.¹³ Ezzel szemben az 5–6. századi alföldi példányok kivétel nélkül szinte mindig hengeres, hordó alakúak.¹⁴ A balatonszemesi amfóra alakú lemezgyöngyök (150. és 267. sír) alakja – a közel egykorú alföldi példányokkal szemben – sokkal inkább emlékeztet a 4. századi darabokra, amelyeknél viszont gömbösebbek és közel kétszer nagyobbak az adultus életkorú nő (150.) sírjában talált gyöngyök (2. kép 1). Kiss 1996 számos 4–5. századi lelőhelyről gyűjtötte fel a lemezgyöngyöket tartalmazó sírokat. Ez alapján az időben és térben, továbbá az anyagi, a tárgyi összetételi szinten (illetve a darabszámot is nézve) a Szekszárd-Palánk 217. sírban feltárt gyöngyök tartoznak a legközelebbi párhuzamok közé.¹⁵ Formai szempontból az iszkaszentgyörgyi darabok hasonlítanak leginkább a balatonszemesiekre, viszont azok alakja is hengeresebb.¹⁶

A balatonszemesi gyöngyök előkerülési helyét (2. kép b–c) illetően egymásnak ellentmondó adatok állnak rendelkezésre. Az ásatási jelentés szerint ugyanis a koponyán hátul találták azokat.¹⁷ Ha ezt a megfigyelést vesszük alapul, akkor esetleg hajdíszként funkcionálhattak a gyöngyök. A sírleírás szerint az egyik gyöngy a koponya („fül”) mellett volt; az ásatási felvétel és a rajz szerint azonban a nyak körül helyezkedtek el a gyöngyök. Minden bizonnyal az utóbbi adat a hiteles, így azok gyöngynyakláncként való értelmezését lehet elfogadni (amelyhez egyébiránt egy üvegyöngy is tartozott). Továbbá az elhunyt keze környékén került elő még egy lemezgyöngy,¹⁸ talán másodlagos helyzetben; nem kizárt, hogy a nyaklánc részét képezte. A kisgyermek (267.) sírjából származó darab szintén gyöngyökkel együtt került elő, annak nyaklánc-funkcióbeli meghatározása azonban erősen kétséges (e leletek problémájáról lásd a Gyöngyosor-és egyéb díszek fejezetben).

Nyaklánc

A 268. sírban egy átfűrt szarvas szemfogból, kvarckristályokból és körülbelül hetven darab üvegyöngyből álló gyöngyfűzért találtak az elhunyt nyaka körül (4. kép 2).¹⁹

Szarvas szemfog

A gyöngyfog, nevezetesen grandli, amely lényegében elcsökevényesedett szemfogat jelent, ritkasága miatt is igazán különleges. A szarvasbikák közül ugyanis csak kevésnek van gyöngyfoga, a teheneknek pedig egyáltalán nincs.²⁰ A rendelkezésre álló adatok alapján szinte

12 Pl. Zsibót, lásd DOMBAY 1956, 116, XVII. t. 5.

13 Pl. Répcelak, lásd KISS 2001, 119, 122, Abb. 4, 124, Abb. 5. 4, 130, Abb. 9. 4.

14 Pl. Hajdúszoboszló-Bajcsy-Zsilinszky u. 60: egy darab enyhén bordázott arany lemezgyöngy (HAVASSY 1999, 109, Kat. 1); Szentes-Nagyhegy 84. sír: öt darab bordázott arany lemezgyöngy (HAVASSY 1999, 109, Kat. 4).

15 KISS 1996, 56, 60, Abb. 7. 10.

16 RÁCZ – SZENTHE 2015, 390.

17 A *jel.2000.április* nevű ásatási jelentés (RRM Adattár). Viszont az ásatási fotón (2. kép c) feltűnően „megszerkesztve” sorakoznak a gyöngyök, ezért nem tartom elképzelhetőnek, hogy a felvételek a gyöngyöknek nem az eredeti helyéről tanúskodnak.

18 Az előzetes közleményben publikált rekonstrukció szerint egy gyöngyből álló karlánc részét képezte (BONDÁR ET AL. 2007, 130, 117. kép).

19 A gyöngyök részletes leírását lásd a katalógusban.

20 A hazai vonatkozású, régészeti korú állatfogak-és csontok jelentőségével CHOYKE 2010 foglalkozott legutóbb.

minden elhunyt, akinek a nyakába a gyöngyök közé szarvas szemfog-csüngőt akasztottak, gyermek volt. Nincs ez másképp a balatonszemesi 7–14 éves lány esetében sem. Az állatfogak közül is az egyik legkiemelkedőbbnek számító szarvas szemfog megjelenésével az 5. század közepén, második felében, valamint a 6. században számolhatunk. RácZ Zsófia és Daróczi-Szabó Márta gyűjtötte fel a szarvas szemfogot tartalmazó sírokat; a balatonszemesin kívül 14 esetet hoztak az Alföldről és a Bácskából. Két sír a 2–3. századból, szintén kettő a 4–5. század fordulójáról, három az 5. század középső harmadából, szintén három a század második feléből származik, négy sír a század második fele és a 6. század eleje között, egy pedig az 5. századon belül közelebről nem keltezett.²¹ A lelőhelyek elhelyezkedéséből – a kevés esetszám miatt – nem igazán lehet kisebb regionális csoportokat kimutatni. Feltűnő azonban, hogy egy-egy közösségben élénken élt az állatfog viselése és a temetkezés során történő mellékelése (Bački Monoštor, Kiszombor, Hajdúnánás-Fürj-halom lelőhelyen több sírban is találtak), ugyanakkor számos más lelőhelyen és területen egyáltalán nem volt jellemző. Olykor tarsolydíszként vagy tarsoly tartalmaként, ritkább esetben lábhoz tett melléklet részeként lehet értelmezni azokat. A balatonszemesi példa esetében viszont egyértelműen a nyaklánc részét képezte a fog.

A hazainál jóval több állatfog (de nem kimondottan szarvas szemfog) található a Meroving-kori sírokban, amelyekben a csontvázak nyak (nyaklánc), felsőtest (tarsoly), medence (tarsoly vagy övcsüngő), comb és térd (övcsüngő) tájékán elhelyezkedő állatfogak közül a medve- és a farkasfogak számítanak viszonylag gyakorinak és egyúttal különlegesnek. Az altenerdingi temető 5. század végi, 6. és 7. századi sírjaiból két medve-, négy vaddisznó-, egy róka- vagy kutya- és egy szarvas-szemfogot tartanak számon.²² A horb-altheimi temetőben egy 2 éves kislány sírjából (25. sír) egy medvefog, egy 6 éves kislány sírjából (45. sír) pedig egy farkasfog került elő, mindkét esetben az állat jobb alsó állkapcsának szemfogát mellékeltek. A medvefog feltételezhetően az övcsüngőhöz tartozhatott, a farkasfog pedig minden valószínűség szerint a nyaklánc részét képezte.²³ *Pars pro toto* kerülhetett egy-egy állatfog a gyermekek, lányok, nők sírjaiba. A fog magának az állatnak az erejét jelképezte; a medvefog például a gyermek fejlődésével hozták összefüggésbe. Elméletileg fogzás idején alkalmazták a csecsemők-nél, később a fogak kibúvásakor a fogfájós gyermekeknél.²⁴

Gyöngyök

Az üvegyöngyökkel együtt nyakláncként hordott hegyikristály és ametiszt a legkiemelkedőbb ásványok közé tartozik. A kvarckristályok rendszerint csepp és gömb formában jelentkeznek a fülbevalókon, a nyakláncokon és az övcsüngőkön. Ennek oka, hogy a Mohs-féle keménységi skálán 7-es értékű kvarcok (a hegyikristályon és az ametiszten kívül pl. a füstkvarc, a kalcedon, az ónix és a karneol) nem hasadnak, ezért jól csiszolhatók. A hegyikristály mögöttes (óvó-védő szerepű, illetve a megtermékenyülést, szülést segítő, bármilyen betegséget gyógyító) jelentéstartalma nemcsak a modern kor kutatóját foglalkoztatja. A „jégből keletkezett” kristályról, valamint az ametiszt részegség elleni és egyéb gyógyhatásairól ugyanis id. Plinius írt már a Természetrájában.²⁵

21 A lelőhelyek listáját, a sírok adatait lásd RÁCZ – DARÓCZI-SZABÓ 2016, 179–180.

22 LOSERT – PLETERSKI 2003, 395–397.

23 BEILHARZ 2011, 122, 284, 293. Továbbá a weingarteni temető egyik sírjában (777. sír) nyugvó 7 éves lány bal térdénél tártak fel egy farkasfogot (HENDLER 2009, 33).

24 HENDLER 2009, 35; BEILHARZ 2011, 122.

25 PLINIUS XXXVII. IX. 23–26; ill. XL. 121–124; lásd DARAB – GESZTELYI 2001; továbbá LOSERT – PLETERSKI 2003, 264; DRAUSCHKE 2010, 50; RÁCZ 2017, 62.

Daniela Achter a weingarteni sírokban előforduló, az övcsüngő végén lógó hegyikristály-amulett értékelése kapcsán tért ki annak mögöttes jelentéstartalmára, miszerint hűsítő, lázcsillapító, szomjúságoltó hatást tulajdoníthattak egykor ezeknek az ásványoknak.²⁶ Az ezüstoffalatba helyezett hegyikristályt a feltételezések szerint fogfájós gyermekeknek adták, viszont számos felnőtt női sír is tartalmazott a hegyikristályt. Míg az Infantia I–II. életkorú gyermekeknek általában a fejéhez helyezték (pl. Weingarten 796. sír); addig adultus (pl. Neresheim 143. sír, Basel-Kleinhüningen 230. sír) és maturus (pl. Weingarten 676. sír) életkorú nők rendszerint az övcsüngő záródíszeként hordták. A hegyikristályt tartalmazó közép-és délnémet temetők sírjaiban nyugvó egyének alapján meghatározott életkor-eloszlás súlypontja azonban nem az Infantia I. és II. életkorú gyermekekre, hanem a juvenilis (pl. Schleithem 637. sír) és adultus életkorú nőkre esik.²⁷ A hegyikristály Meroving-kori kultúrkörben jellemző övcsüngő részeként való viselését összevetve a balatonszemesi lány esetében a nyaklánc részeként történő viselésével, egyértelmű, hogy a késő antik előképeket kell figyelembe venni az értékelés során.²⁸ A gyöngy nyaklánc részét képező ametisztek kapcsán ugyancsak elmondható, hogy az 5. századiaknál sokkal magasabb volt az előfordulási számuk a 4. században és főleg a 6–7. században a Bizánci Birodalom és a Meroving-kultúrkör területén.²⁹ A közelmúltban Jörg Drauschke kutatta legintenzívebben az ametisztgyöngyök előfordulási helyeit és arányait, valamint az ajándékok és kereskedelmi csereáruk körforgásában betöltött helyüket és szerepüket. Továbbá az amulett-jellegű tárgyak készítéséhez felhasznált alapanyagok provenienciakérdését is igyekezett tisztázni.³⁰

A gyöngyök közül előkerült igazgyöngy vagy kagylóból csiszolt gyöngy nagyon ritkának számít, s nemcsak a hazai anyagban. Nagyobb számban a 2–3. és a 3–4. századi, gazdag mellékletekkel ellátott temetkezésekből ismertek.³¹ További jellegzetesen 5–6. századi, színes üvegyöngyök előképei szintén megtalálhatóak a 4. században. Ugyancsak az apró sárga (és szürkésbarna) kölesgyöngyöknek is, amelyek mind a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrabeli, mind az észak-morva, illetve a kora Meroving-kori nyugat-és közép-európai anyagban is jellemzőek.³² A balatonszemesihez hasonló kölesgyöngyök ismertek többek között Mártélyról,³³ a szabadbattyáni 14. sírből,³⁴ a mözs-icsei-dűlői 13. sírből.³⁵ Az Ordacsehi-Kis töltés 236/319. számú rabolatlan, bolygatatlan sírban eltemetett, adultus életkorú nő ékszerét közel 300 darab sárga és szürke kölesgyöngyből fűzött nyaklánc képezte. Továbbá a 164/230. sírba eltemetett juvenilis életkorú torzított koponyájú nő ékszerkészletében is szerepelt néhány apró sárga kölesgyöngy.³⁶

26 ACHTER 2009, 138.

27 HENDLER 2009, 36–37. Legutóbb Rác Zsófia a hazai „langobard” síranyag alapján gyűjtötte fel a hegyikristály-csüngőket (RÁCZ 2017, 62)

28 Pl. Kismarton (3–4. sz.) arany láncszemekre fűzött ametisztből és üvegyöngyből álló nyaklánc hegyikristály-csüngője (VÁGÓ 2015, 320).

29 DRAUSCHKE 2010, 50. Vö. a fenti lábjegyzettel és a Kiskörös-Vágóhídról ismert lengőcsüngős fülbevalópárral a 7. század második feléből (VÁGÓ 2015, 465), valamint a Bruckmühl 32. sírből származó nyakláncsal (DRAUSCHKE 2010, 55, pl. 6), amelynek üvegyöngyei is párhuzamot mutatnak a balatonszemesi 267. és 268. sírből előkerült gyöngyökkel.

30 Bővebben lásd DRAUSCHKE 2010, 51–58.

31 Pl. Aquincumból nyaklánc vagy fülönfüggő részeként: szórvány darab (FACSÁDY 2009, 122, Kat. 283), Bécsi út 166 (FACSÁDY 2009, 114, Kat. 219), Kiscelli u. 10. 16. sír (FACSÁDY 2009, 114, Kat. 220), Sajka utca 4. 93/9. sír (FACSÁDY 2009, 122, Kat. 281).

32 BOCSI 2007, 113; a párhuzamok lelőhelyeit felsorolásszerűen korábban már szintén ismertette.

33 NAGY 2005, 97, 117, 3. kép.

34 BARKÓCZI – SALAMON 1974–1975, 93.

35 SALAMON – LENGYEL 1980, 96, Fig. 4. 98.

36 BOCSI 2007, 107–109, 113.

Ezüstgyűrűk

A két gyermeksírból összesen öt ezüsből öntött gyűrű került elő, amelyek közt formai és méretbeli különbségek is adódnak. A gyűrűk közül kettő pántgyűrű (egy sima, egy szögletes), hármat pedig vésett fejlappal láttak el. Érdekes, hogy az adultus és a matusus életkorú nők ujjára nem húztak a hozzátartozók gyűrűt, viszont a kisgyermek gyűrűi a méretükből fakadóan bizonyosan felnőtt hozzátartozó tulajdonát képezhették. A 267. sírból ismert, nap- vagy küllős kerék-motívummal díszített ezüstgyűrűnek (3. kép 4) a formai előzményei és a párhuzamai számos késő római és Meroving-kori temetőből ismertek, a díszítés azonban kimondottan egyedinek számít.³⁷ A felnőtt méretű, így nem személyes, hanem minden bizonnyal egy felnőtt hozzátartozójának tulajdonát képező gyűrűt összenyomva húzták fel a kisgyermek ujjára. Egy másik nagyméretű, szögletes és díszítetlen gyűrű (3. kép 5), amelynek helyi formai párhuzamát a bogádi 12. férfi sírból ismerem,³⁸ az előzővel ellentétben már nem viseleti helyzetben került elő (lásd a Gyöngysor-és egyéb díszek fejezetben).

A 268. sír leírása szerint a lány jobb kezének az egyik ujján egy skorpió-ábrázolással díszített (4. kép 9), míg a bal kezének a két ujján egy egyszerű, díszítetlen pántgyűrű (4. kép 8), valamint egy oroszlán-ábrázolással díszített gyűrű (4. kép 10) volt; amelyeknek szintén a késő római temetőkben vannak meg a formai előzményeik és a párhuzamaik. A skorpió-ábrázolással díszített gyűrű párhuzamát (ugyan kerek fejlappal) többek közt Somogyszil-Döggúti-dűlő 80. sírból ismerem.³⁹ Az 5. századból pl. Mezőkövesd-Mocsolyás lelőhelyről származik egy hosszú farkú, ugró állatot (talán oroszlánt) ábrázoló gyűrű.⁴⁰

A gyűrűk átmérője megerősíteni látszik azt a feltételezést, hogy a lány az életében is hordhatta a gyűrűket, és nemcsak a temetési ceremónia során húzták fel azokat az ujjaira, mint ahogy a 267. sírban eltemetett 1–2 éves életkorában elhunyt kisgyermek esetében feltételezem. A dokumentációban szereplő információkat a sírrajz azonban nem tükrözi hitelesen, ugyanis azon a kéztöcsontokat nem rajzolták le, és a gyűrűk helyét a két medencelapát alatt (értsd délebbre), a comb két külső oldalán tüntették fel. A skorpió-ábrázolással díszített gyűrű a sírleírás szerint állatjárás miatt süllyedhetett mélyebbre a kéz szintje alá.

Ezüstcsatok

Lemezes övcsat

A 268. sírból származó ezüstlemezből készült övcsat (4. kép 11) készítéstechnikai (kalapált lemezből formára vágott szíjszorítólemez, öntött karika és pecek) és formai analógiái megtalálhatóak a helyi pannoniai anyagban. Anyagi, technikai, formai és méretbeli szempontból is a Budaörs-vicusi temető 188. sírban talált csat a balatonszemesihez legközelebb álló párhuzam; lényeges különbséget csak abban fedeztem fel, hogy az említett darab szíjszorító

37 Az állatalak és Christogram-jel a leggyakoribb ábrázolás, vö. a münchen-aubingi példánnyal (WAMSER 2010, 103, Abb. 2).

38 A bogádi gyűrű minden mezőjében egy-egy latin betű szerepel, amelyekből a *SILVANO VIATORI* felirat olvasható ki. A bogádi gyűrű pedig egy szombathelyi példánnyal állítható párhuzamba (BURGER 1962, 118, 126, 24. kép, 130).

39 BURGER 1979, 42, 99, Taf. 15.

40 LOVÁSZ 1999, 242–243, II. tábla 7.

lemezét csak két szegecs fogja össze.⁴¹ Több 5. századi lelőhelyről ismerem a csatkarika párhuzamait kevésbé ovális, valamelyest kerekesebb és masszívabb kivitelben.⁴² Minden bizonynyal egy helyi gyártású, Kárpát-medencei darabról van szó, amely a viseleti helyét tekintve a deréktájon meglehetősen magasan helyezkedett el.⁴³

Öntött lábbelicsatok

Az ezüsből öntött bokaszíjcsatok karikája jellegzetesen 4. századi forma, amely egyaránt feltűnik az 5. századi anyagban, főleg az övcsatokon. A csatkarika formai párhuzamai közé a várnai,⁴⁴ a kőröshegyi⁴⁵ és a szabadbattyáni⁴⁶ csat tartozik. A lábbelicsatok esetében azonban nem igazán jellemző ez a forma.⁴⁷ Feltűnő, hogy az 5. században szinte kivétel nélkül férfi sírokban fordulnak elő az arany és az ezüst lábbelicsatok. A balatonszemesi női sírban a csatpár pontosan dokumentált helye tagadhatatlanul jelzi annak funkcióját (2. kép 6). A bokák külső oldalán a pecekkel lefelé a lábfej felé helyezkedtek el a csatok, amelyek alapján egy kívül, hátulról becsatolható lábbelipár rekonstruálható. Miután az egyik csat pecke bizonyosan hátrafelé állt, valószínűleg felfelé húzódtak az egykori szíjak.

Aranyozott ezüst, öntött fibulák

A 150. sírból származó fibulapár

A 150. sírből származó, vésett modell felhasználásával, ezüsből öntött, poncolással és niellóberakással díszített, aranyozott kengyelfibulapár darabjai teljesen megegyeznek, mondhatni megtévesztésig hasonlítanak egymásra a formájukat, a méretüket és a díszítésüket tekintve (2. kép 2). Az előzetes anyagközlés során párhuzam nélküli típusnak nevezték a fibulát,⁴⁸ s az azóta eltelt egy évtized alatt sem lehetett közvetlen analógiát találni hozzá. Ezért technikai és díszítésbeli elemeire bontottam a fibulát, és az egyes részletekhez kerestem párhuzamokat. Előrebocsátom, hogy nagyrészt a délnémet területről, a Rajna-vidékről, a mai Csehországból, Lengyelországból és Oroszországból találtam párhuzamokat. Így az elemi szintű vizsgálatok eredményeinek a kontextusba helyezésével lehetett értelmezni a fibula szerepét és a hátterét.⁴⁹

A medence és a keresztcsont felett, az alsó csigolyacsontokon, deréktájon, ferdén (egymásra közel merőlegesen, a rugólemezzel egymás felé fordulva) helyezkedtek el a fibulák (2. kép d). Az egyik, a „jobb minőségű” a rugólemezzel lefelé, a tülemezével felfelé (a tü viseleti helyzetben jobbra), a másik, a „rosszabb minőségű” pedig a rugólemezzel felfelé, a tülemezével lefelé (a tü viseleti helyzetben balra) állt. A két comb között a fibulákkal egyvonalban középen külön-

41 OTTOMÁNYI 2016, 58–59, 27. kép, 352, XI. tábla 2.

42 Csongrád-Kenderföldek 24. sír (PÁRDUCZ 1959, Taf. VI. 3); Wien-Leopoldau 1/1928, ill. 3/1928 (MARTIN 1997, 309–310); Szabadbattyán (KISS 1980, 106, Taf. VI. 1, Taf. VII. 1).

43 Az előzetes közlés szerint az alsóruhát foghatta össze a jobbra záródó ezüstcsatos öv (BONDÁR ET AL. 2007, 130).

44 A várnai (vagy környéki) darab a várnai régészeti múzeumban található, amely a tudomásom szerint publikálatlan.

45 A Kőröshegy-Homokbánya 1. sír (1989) közöletlen leleteire Varga Máté hívta fel a figyelmet. A tárgyfelvétel-és a kölcsönzés lehetőségét Honti Szilvia és Németh Péter Gergely teremtette meg. Szívességükért mindannyiuknak köszönettel tartozom.

46 KISS 1980, 109, 131, Taf. IX; RÁCZ – SZENTHE 2015, 380.

47 Vö. pl. az árpási, a lébényi, a lengyeltóti, a keszthely-gátidombi és a szirmabesenyői darabokkal (a vonatkozó irodalommal lásd TOMKA 2001, 163, 173, 175).

48 HONTI – MÁRKUS 2007, 136.

49 Lásd MIHÁCSI-PÁLFI 2018a.

böző csüngők és gyöngyök (2. kép b) sorakoztak (bővebben lásd a *Cingulum*-díszek fejezetben). Az előzetes anyagközlés szerint értelemszerűen a ruha- vagy az öv-, illetve az övszalag-rögzítő szerepet lehet azoknak tulajdonítani. Az előzetes közlés szerint „ruházata már a hagyományos fibulaviselési szokásoktól eltérő használatról tanúskodik (...) a nő dereka táján előkerült két fibula (...) részben a ruházatot összefogó öv kapcsolására szolgált, részben az övről a térd alá [sic!] lógó – az 5. században kialakuló germán női viseletre szerte Európában oly jellemző – díszes szalagot erősítette az övhöz”.⁵⁰ A fentiek alapján tehát egy olyan öltözetet, tunicát lehet rekonstruálni, amelyet lényegében csak díszíthetett a fibulapár, mivel az a *cingulumot* rögzíthette.⁵¹

A 267. sírból származó fibula

A 267. sírból előkerült, vésett modell felhasználásával, ezüsből öntött, poncolással és niellóberakással díszített, aranyozott kengyelfibula (3. kép 1) kapcsán eltérő típusbesorolások jelentek meg a korábbi szakirodalomban.⁵² Előljáróban kijelenthetem, hogy a balatonszemesi fibula az egyik a szakirodalomban megnevezett típuscsoporthoz sem sorolható; és a további ellentmondások elkerülése végett nem is kívánom tipológiai csoportozathoz kötni a fibulát.

Az állkapocs alatt, a jobb kulcscsonton a rugólemezzel lefelé, a tülemezsel felfelé, ferdén helyezkedett el a fibula; a tülemeze egy vonalban volt a felkar felső végével. A fibula túszerkezete kapcsán elmondható, hogy annak eredeti, de már hiányzó tűjét egy vastűvel pótolták. A túszerkezethez rozsdásodva textilmaradványok maradtak fenn. Az egyik vaskorrózióval átítatódott textiltöredék helye jól lokalizálható a restaurálás előtt készített felvétel alapján: a rugólemez hátlapjára rögzített rugótekeresztől egészen a tűtartóig tartott. Ennek a „textilcsomónak” a közepén egy hosszanti irányú ovális lyuk megléte és a tű átmérőjével hozzávetőlegesen megegyező aránya jelzi a vastű nyomát. Egy másik textilmaradvány esetén jól látható az anyag redőzöttsége, ami a ruha fibulával történő összefogására enged következtetni (8. kép 3–4.i–j). Ezt a redős ruhamaradványt a fibula rugólemezeének a fenti jobb oldali részén lehetett dokumentálni. A többi textilmaradvány és a „lepedékszerű” maradvány is, amely bőrre emlékeztet, a rugólemez hátlapjáról származik. Következésképpen a ruhamaradványon kívül valamilyen bőrszütyő foglalhatott talán helyet, vagy a bőrszalag lehetősége is szóba jöhet, amelyre felfűzték a gyöngyöket (részletesebben lásd a Gyöngysor-és egyéb díszek fejezetben). Továbbá mérlegelés alá kell vonni a fibula tülemezén látható lyuk szerepét és az átfúrás lehetséges okát (8. kép e,g); talán azon keresztül varrhatták fel a fibulát a ruhára.⁵³ Az esetleges biztonsági okokat figyelembe véve ez logikus elképzelésnek tűnhet, mivelhogy mégiscsak egy 1–2 éves kisgyermek öltözetéről van szó. A túszerkezettel kapcsolatosan tett megfigyelések és a használat, javítási nyomok mindazonáltal arra engednek következtetni, hogy a működőképes és a használatban lévő túszerkezet esetén talán mégsem lehetett szükség a fibula felvarrására. De az sem elképzelhetetlen, hogy a tűvel is biztosították, s a lyukon keresztül is felvarrhatták, tehát akár két ponton is rögzíthették a

50 BONDÁR ET AL. 2007, 129–130. Később is hasonlóképpen fogalmaznak: „Az 5. század folyamán általánossá váló divatnak megfelelően a fibulákat deréktájon találtuk, és minden bizonnyal a felsőruhát összefogó öv összetűzésére szolgáltak (...), ugyanakkor germán szokás szerint ezzel rögzítették a derékről lelógó szalago(ka)t” (HONTI – MÁRKUS 2007, 136).

51 Bővebben lásd MIHÁCSI-PÁLFI 2018b.

52 A korábbi meghatározásokat a következő tanulmányomban tisztázom és helyesbítem, lásd MIHÁCSI-PÁLFI 2018a, melyben arra törekszem, hogy a lehető legteljesebben rajzoljam meg a fibulának és elemeinek közvetlen párhuzamait és azok körét.

53 HONTI – MÁRKUS 2007, 137.

fibulát. A pólya használata és rögzítésének lehetősége is számításba jöhet a csecsemőknél, azonban az 1–2 éves gyermek esetében elvettem ennek a lehetőségét. Felmerül a kérdés, hogy a vállon megtűzött ruhához tartozhatott-e eredetileg két fibula, és lehet-e szó a vállon párosával hordott fibulapárról, mint ahogy általában jellemző az 5. századi *peplosra*, kisgyermekes esetében is.⁵⁴ Miután korabeli rablástól és modernkori bolygatástól megkímélt temetkezésről van szó, el lehet fogadni, hogy eredetileg is egy fibula szerepelt az ötzet részeként. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy a koponya egy része az állati bolygatás következtében elmozdult, s így mérlegelni kell annak az eshetőségét is, hogy az állatjárás talán befolyásolhatta a fibula és a gyöngyök helyét is. Elképzelhető tehát, hogy azok valójában nem *in situ* helyezkedtek el. Mindazonáltal a ferdén záródó ruhával (részletesebben lásd a 268. sír leírásánál) sem hozható közvetlen párhuzamba a sírleletek elhelyezkedése. Továbbra is bizonytalan annak a kérdésnek a megítélése, hogy a fibula a ruhán kívül rögzíthette-e a gyöngysort, s ebben a tülemezen átfúrt lyuk játszott-e valamilyen szerepet? A gyöngyök ugyanis lehettek akár a fibulával felfüggesztett, akár attól függetlenül a vállon átvett vagy a váll/kulcsont magasságában felvarrt bőrszalagon, esetleg bőrsztyűn. Utóbbi esetében számolni kell annak és esetleges tartalmának súlyával is. A gyöngyök maximum 1 gramm tömegűek, a borostyán pedig kiszáradt és kissé töredékes állapotában is közel 30 grammos. Ami a fibula közel 20 grammos (relatív) tömegét illeti, kérdéses, hogy valóban azzal rögzítették-e akár a szalagot, akár a tarsolyt díszítő gyöngyöket és borostyánt. Ugyanúgy a combnál előkerült gyöngyök esetében sem lehet teljesen elvetni a gyöngy-szalag lehetőségét sem.

A 268. sírból származó fibulapár

A 268. sírből származó, szintén vésett modell felhasználásával, ezüsből öntött, poncolással és niellóberakással díszített, aranyozott kengyelfibulapár, kiváltképpen a rugólemezőkön látható kétszeres spirál-díszítésnek (4. kép 3) a formai analógiái a Fekete-erdő vidékén keresendőek.⁵⁵ Ursula Koch elemzése, újrakeltezése és értékelése alapján Straub Péter a Stammheim-típushoz sorolta, s az alapján 470–490 közé keltezte a balatonszemesi fibulát.⁵⁶ Követve a fenti fibulaelemzési módszert, a 268. és a 269. sírhoz tartozó fibulák esetében is tartózkodom a félreértésekhez vezethető típusbesorolástól, és a fenti, relatív kései datálástól. A készítéstechnika és a díszítő eljárás szempontjából a fibulapár hozzávetőlegesen követi a 267. sírban talált fibula jellegzetességeit.

A sírleírás szerint a vállaknál találták a fibulákat, holott a sírrajzon tisztán látszik, hogy valamelyest lejjebb, mégpedig a mellkas két oldalán, kissé diagonálisan helyezkedtek el azok; az egyik a bal felső bordáknál, a lapocka alsó részén, a másik a mellkas jobb alsó részén, a középső bordáknál. Az előbbi a rugólemezővel ferdén kifelé, az utóbbi pedig lefelé állt. A fibulák funkcionális szerepét már az előzetes közlésben is hangsúlyozták, és azok helye alapján egy ferdén záródó felsőruházatot feltételeztek, míg az alsóruhát bizonyára övvel foghatták össze.⁵⁷ Meglátásom szerint a 268. sírban dokumentált eset csak részben hozható párhuzamba

54 Bővebben lásd RÁCZ 2016; MIHÁCSI-PÁLFI 2018b.

55 Pl. Stammheim (vö. a 267. sírban talált fibula leírásával) vagy Nagold; lásd KÜHN 1974b, Taf. 246. 6, 12. KÜHN 1974a, 317–318 a Pfullingen-típushoz sorolta, és a 6. század első felére datálta.

56 STRAUB 2008, 191.

57 BONDÁR ET AL. 2007, 130. A balatonszemesi sír alapján született elképzelést a *Gördülő időben* megjelent rekonstrukciós rajz illusztrálja (BONDÁR ET AL. 2007, 130, 117. kép), melyet a temetkezési körülmények tükrében kritikusan kezelem; bővebben lásd MIHÁCSI-PÁLFI 2018b.

a ferdén záródó ruhával. Annak a feltételezésnek a fényében, hogy a temetkezési körülmények vagy a halál beállta és a temetést követően végbemenő fizikai változások (a test felpuffadása és bomlása) következtében a fibulák elmozdulhattak a holttesten, fontolóra kell venni a *peplos* viselésének lehetőségét is.

A 269. sírból származó fibulapár

A 269. sírban talált fibulapár (5. kép 1) formai kialakítását, készítéstechnikai és díszítő eljárását tekintve megegyezik a 268. sírba mellékelt fibulapárral. Így a technikai elemek részletes ismertetésének az ismétlése helyett arra a megfigyelésre hívom fel a figyelmet, hogy a négy fibula közt felfedezhető apró eltérések (pl. a gombok egyre elnagyoltabb formái vagy a niellós mintaelemek egyre rosszabb minőségű kialakítása és egyre rendezetlenebb sora) azt mutatják, hogy valamilyen szinten minőségi romlás következett be a fibulák készítése (újraöntése) során; a mintaelemek egyre rosszabb minőségűvé, gyengébb kivitelűvé váltak.

A fibulák a test jobb oldalán helyezkedtek el, a mellkason, illetve a medencében, a keresztcsont felső részén. A fibulák elhelyezkedése alapján egy jobb oldalt egyenesen záródó ruha képében lehet rekonstruálni az asszony öltözetét.⁵⁸ Feltételezhetően a mellkasi részen talált fibulát, amelynek csak a keskeny oldala látszott ki, azonban nem az eredeti helyzetében került elő. Ez esetben csak a medence tájékon *in situ* elhelyezkedő fibulára hagyatkozhatom, s összevetve a 150. sírban nyugvó elhunyt *tunicájával*, talán nem tévedek, ha némi hasonlóságokat vélek felfedezni a két egyén öltözete között.

Tarsolydíszek

A 268. sírban két darab sötétkék alapon fehér hullámvonallal folytatott üveggyöngy (4. kép 4) került elő egy esztergált borostyánnal (4. kép 5), egy egyelőre párhuzam nélküli mandula alakú ólomcsüngővel (4. kép 6), valamint egy világoskék üveggyönggyel a bal kar belső oldalán, gyomortájékon. Felmerül a kérdés, hogy esetleg tarsolyt/táskát és/vagy annak a szíját díszítő funkciót lehet-e ezeknek a tárgyaknak tulajdonítani.⁵⁹

Hullámvonallal folytatott gyöngyök

A gyöngyök formai és készítéstechnikai párhuzamai, előzményei a 4–5. századi pannoniai temetőkben találhatóak meg. Többek közt Bogádról, Somogyszilről, Ságvárról, Csákvárról és Sármellékről ismeretek általában fekete alapon fehér, kék vagy piros színű hullámvonallal folytatott gyöngyöket. A bogádi 14. sírban a nyaknál egyéb üveggyöngyökkel,⁶⁰ a csákvári 24. téglasírban szintén a nyak körül került elő három üveg-és egy poliédrikus karneolgyönggyel együtt.⁶¹ Ságvár-Tömlőchegyén a 247., a 314. és a 317. sírban,⁶² Somogyszil-Döggúti-dűlőn a 62. sírban pedig a bal medencelapáton (amelyre a jobb alkart helyezték), a bal könyökön kívül helyezkedett el két darab gyöngy egy-egy ezüstkarikával.⁶³ A Sármellék-égenföldi sírból ismeretlen helyről származnak ilyen gyöngyök.⁶⁴ Közel hasonló formában, de gyakran eltérő

58 BONDÁR ET AL. 2007, 130; bővebben lásd MIHÁCSI-PÁLFI 2018b.

59 Vö. a több mint egy évtizeddel ezelőtt készült rekonstrukcióval (BONDÁR ET AL. 2007, 130, 117. kép).

60 BURGER 1962, 119, 15. kép, 128, 26. kép.

61 SALAMON – BARKÓCZI 1971, 41, 43, Abb. 7.

62 BURGER 1966, 124, 132, Fig. 113, Fig. 120.

63 BURGER 1979, 36–37, Abb. 42, 96, Taf. 12.

64 MÜLLER 1998, 260–261.

méretben és színben (piros, sárga hullámvonallal) tűnnek fel az 5–6. századi anyagban, mint az unterhachingi 8.⁶⁵ és 9. sírban⁶⁶ vagy pl. Walheimben.⁶⁷

Borostyán

A borostyán jelenlétével az 5. században nyakláncként, tarsolydíszként vagy -tartalomként, az övcsüngő részeként is lehet számolni, férfi sírokban pedig legfeljebb „mágikus” kardcsüngőként bukkan fel. Borostyánból (hegyikristályból, kalcedonból ugyancsak) készült gyűrűk és egyéb kis tárgyak kimondottan jellemzőek voltak a római korban. Plinius szerint a nők szívesen hordtak magukon borostyánt, s bízva annak jótékony hatásában, a csecsemőjüket is ellátták azzal.⁶⁸ Ezt a forrást részben a régészeti anyag is alátámasztja, amit nemcsak a balatonszemesi példa szemléltet, hanem számos (kis)gyermek és fiatal felnőtt női sír az 5. századból.⁶⁹ A borostyán Balti-térségi származási és feldolgozási helyei, piacai és a római kori Borostyánkőúttal való 5. századra vonatkozó kapcsolatának ismertetése azonban nem képezi e tanulmány részét.⁷⁰

Csüngő

A gyöngyökkel kivarrt, ólom-függővel és borostyángyönggyel ellátott tarsolyon kívül egy vékony bronzkarikára, egy poncolt bronz függődíszre, két bronzcsengőre és két üveggyöngyre leltek a test jobb oldalán, az alkarnál. A két-két sorban poncolt, törött állapotú bronzfüggőnek sem formai, sem díszítésbeli párhuzamát nem ismerem. Meglátásom szerint eredetileg egy római kori, egytagú ívfibula sérült, törött kengyelét használhatták fel másodlagosan csüngőként (erre utal a profil íve is), és az abból induló tűt hajlították meg és alakították ki akasztó gyanánt.⁷¹

Csengők

A tárgyak közül kiemelkedik az a két csengő, amely a késő római és germán sírokban egyébként ritkán jelentkezik, a „szarmata” Barbaricumban azonban viszonylag gyakori melléklet. A császárkori és hun kori női és gyermeksírokban többnyire a nyak, a kar, a kéz, a csukló tájékáról, nem ritkán gyöngyökkel együtt fordulnak elő.⁷² A különböző átfúrt tárgyakat, így a csengőt és a nagyobb gyöngyöket is babonás szokásból akaszthatták a gyermekek nyakába. A csengőt, mint a viselet tartozékát, általában pogány elemnek tartják, míg mások szerint éppen keresztény közegben használták. Célja az lehetett, hogy elijesszék a gonoszt és védelmet nyújtson a természeti katasztrófáktól.⁷³

A balatonszemesi csengők formai párhuzamait főleg az 5. század középső harmadából ismerem, amelyek különböző viselési módokról tanúskodnak, miután a kéz, a medence, a comb tájékáról kerülnek elő. A szabadbattyáni 16. sírban a jobb csuklónál került elő a csengő egy

65 WAMSER 2010, 139, Abb. 26.

66 WAMSER 2010, 129, Abb. 19a.

67 QUASt 1997, 176, Abb. 181.

68 PLINIUS XXXVII. XI–XII. 30–51; lásd DARAB – GESZTELYI 2001.

69 Lásd KISS 1995, Tab. 3 gyűjtését és formai alapú szétválasztását, ill. RÁCZ 2016, Tab.1.

70 A kérdéskörrel kapcsolatban lásd Wielowiejski 1997; QUASt – ERDRICH 2014.

71 Vö. a München-ramersdorfi poncolt bronz ívfibulával: WAMSER 2010, 117, Abb. 6.

72 Bővebben lásd VÖRÖS 1996, 132 a vonatkozó irodalommal.

73 HENDLER 2009, 40.

üvegyönggyel,⁷⁴ a mözsi 6. sírban pedig a bal combcsont felső részénél a combtól kifelé egy üvegyönggyel.⁷⁵ Az 5. század második felére datált szurdokpüspöki 5. sírban nyugvó nő medencéjében gyöngyök között helyezkedett el a csengő, amelyet az övcsüngő részeként értelmezhetünk.⁷⁶ A közel egykorú weingarteni 242. sírban nyugvó felnőtt nőnek a medence bal oldalán, a 416. sírban nyugvó nőnek szintén a medencéjében találtak egy-egy csengőt.⁷⁷

A párhuzamok alapján kijelenthető, hogy nemcsak a gyermekek, hanem az adultus életkorú nők felszerelésének is a részét képezték a csengők. A balatonszemesi lány restaurálás során⁷⁸ feltárt kisleleteinek a helye és a sorrendje (az egyik csengő, a bronzfüggő, a másik csengő) arról tanúskodik, hogy egy bronzhuzalra akasztva tarsoly(dísz)ként vagy ruhán kívül,⁷⁹ akár ruhára akasztott kis „csomagként” hordhatta azokat. A fémekhez tapadt textil-és bőrmaradványok a fenti feltételezések közül leginkább annak lehetőségét erősítik meg, hogy egy tarsoly/szüttyő díszeként (s valószínűleg nem tartalmaként) kell azokat értelmezni.⁸⁰

Gyöngysor-és egyéb díszek

A balatonszemesi 267. sírban a gyermek jobb kulcscsontján ferdén, a rugólemezával lefelé feküdt a fibula, illetve a jobb felkar vonalában és azon kívül csoportosultak (talán egy kissé megtekeredett gyöngysor alkotva) a gyöngyök és egy feltűnően nagyméretű, korong alakú, enyhén bikónikus borostyán (3. kép 3). A jobb medence felett egy vaskarika helyezkedett el. Rögzítő funkciót tölthetett be a felkaron lévő fibula és a deréktájon talált vaskarika is; viszont kérdéses, hogy közvetlenül a ruhát vagy a gyöngyöket rögzítették-e. Ugyanis a jobb comb külső oldalán, a combcsont közepéig további gyöngyök sorakoztak, köztük egy aranygyöngy. A gyöngysor (szalag) végét egy nagy, zöld üvegyöngy zárta. A leletcsoporthoz tartozott még egy feljebb már ismertetett, szögletes ezüstgyűrű. Nem kizárt, hogy a gyöngyökkel, sőt akár a lunulával és a gyűrűvel a vállrészre és/vagy a deréktájra felvarrt szalag jöhet számításba. Továbbá az is elképzelhető, hogy nyakláncként, de nem viseleti helyzetben kerültek be a gyöngyök, a díszek a sírba. A váll környékére felvarrt gyöngyszalag viseleti módja az „alamann” területen jellemző,⁸¹ de Alsó-Ausztriában és az Alföldön is megtalálhatóak a párhuzamai.⁸²

Lunula

A feltárás során a gyöngyök (3. kép 2) közt napvilágot látott egy ezüst félhold alakú csüngő töredéke (3. kép 6), amelynek azonban nem lehetett az eredeti helyét pontosan meghatározni.

A lunula a kezdetektől (legalább is bronzkortól már biztosan) a mai napig a női princípium jelképe. A termékenységgel hozzák összefüggésbe, emellett óvó-védő szerepet tulajdonítanak annak. Gyermeklányok, fiatal nők és felnőtt asszonyok is viselték. Kralovánszky

74 BARKÓCZI – SALAMON 1974–1975, Taf. 35.

75 SALAMON – LENGYEL 1980, 95, 97, Fig. 5, pl. 3. 1. Továbbá pl. Vyškov 17. és 32. sírjában is előkerült egy-egy csengő (TEJRAL 1974, 52–53, Taf. 7; TEJRAL 1982, 225, obr. 104. 9, Taf. XV, XIX).

76 BÁCSMEGI – GUBA 2007, 27.

77 HENDLER 2009, 40.

78 Ezúton is köszönöm Somlósi Éva restaurátornak (MTA BTK RI) a „csomag” szakszerű kibontása és a tárgyak restaurálása során tett hasznos megfigyeléseit.

79 A többretegű ruha feltételezése esetében akár a felsőruha alatt, az alsóruha felett is lehetett a „csomag”.

80 Ugyan nem zárhatom ki, hogy azok ruhadíszek is lehettek, de nem tartom elképzelhetőnek ezt a lehetőséget.

81 MARTIN 1995, 654, Abb. 29, 3.

82 Lásd LOVÁSZ 1999, 259; RÁCZ 2016, 312.

Alán a hazai 10–11. századi leletek (gyűjtése 1. századtól a 11. századig közel ezer éves intervallumra terjedt ki) értelmezése szerint a lunulák kereskedelmi áruk voltak. Nem kezelhetőek etnospecifikus tárgyakként, s a kereszténység felvételével véglegesen megszűnt a viselésük.⁸³

A formai előképet és párhuzamot mutató 4., illetve 5. századi pannoniai félhold alakú csüngők szinte kivétel nélkül ezüstlemezéből készültek, és a fej, a nyak, a váll, a felkar közelében *in situ* vagy másodlagos helyzetben helyezkedtek el a gyöngyökkel együtt.⁸⁴ Némelyikük késő római jellegű téglasírból származik,⁸⁵ gyakoribbak voltak azonban a „szarmata” Barbaricumban. Nagy Margit a mártélyi kislány sírjának feldolgozása során gyűjtötte fel a hazai 1–5. századi lunulákat.⁸⁶ Kiss Attila a szekszárd-palánki (217.) sír lunulái kapcsán készített egy katalógust a lemezes és rekeszes díszű darabok lelőhelyeiről, viszont az irodalmi hivatkozásokon túl részletesebben nem elemezte azokat. Kapolcson (1. sír) a koponya alatt,⁸⁷ Szekszárd-Palánkon (217. sír) pedig a fej körül találtak a balatonszemesi darabokhoz hasonló és azokkal egykorú darabokat.⁸⁸ Esetleg fejfedő, a fejék vagy a fátyol díszeként is lehet értelmezni a leleteket, nem feltétlenül a nyaklánc csüngőiként.

Cingulum-díszek

Hordó és „lapított” gömb alakú kalcedongyöngy

A balatonszemesi 150. sírban talált hordó és a „lapított” gömb alakú kalcedongyöngyözökhöz hasonló példányok a szarmata kori Barbaricumból és a gepida kori Alföldről származnak.⁸⁹ A balatonszemesi hordó alakú kalcedonhoz (2. kép 3) hasonló 5. századi, közvetlen párhuzamokat többek között Laa an der Thaya lelőhelyről,⁹⁰ valamint Jakovo-Kormandin 5. sírből ismernek,⁹¹ a 6. századtól viszont jóval kevesebb fordul elő. E gyöngyök jelentősége és viselése a Meroving-kor folyamán azonban megszűnni látszik.⁹²

Az ezüstkarióra akasztott kalcedon (2. kép 4) párhuzamai szintén megtalálhatóak a szarmata kori, a hun kori és a kora Meroving-kori anyagban is, legfeljebb a számukban és a viselési módjukban különböznek. A „szarmata, hun és korai gepida” példák nagy része azt mutatja, hogy a

83 KRALOVÁNSZKY 1959, 82.

84 Felsorolásszerűen lásd KELEMEN 2008, 127. Pl. Zengővárkony II. temető 9. sírjában az elhunyt koponyájának jobb oldalán került elő (DOMBAY 1957, 204–205).

85 Sármelléken „hegedű” és „kulcslyuk” alakú csüngőkkel és gyöngyökkel együtt került elő lunula (MÜLLER 1998, 260).

86 A császárkori és kora népvándorlás kori félhold alakú csüngők közti különbségeket lásd NAGY 2005, 9. kép.

87 DAX 1980, 97.

88 KISS 1996, 55, 59–60, 76, Abb. 6.

89 Pl. Malajdok-A temető 52. sír: a medence alatt egy nagy, hordó formájú kalcedon egy nagy, kerek kalcedon-, illetve karneol, borostyán-és üvegyöngyökkel; Tiszakarád-Inasa 20. sír: a bokák környékén hordó, tojásdad és lapított gömb alakú kalcedongyöngyök (LOVÁSZ 1989, 502–504); ismeretlen lelőhelyű, nyúlánk példány tíz „lapított” gömb alakú kalcedongyöngy társaságában (HAVASSY 1998, 172, Kat. 176). A Kiszombor-B 140. sírből (CSALLÁNY 1961, Taf. CLI. 5) és a Gyula-Körös-partról (CSALLÁNY 1961, Taf. CLI. 4) származó, a balatonszemesihez közel hasonló formájú darabok funkciója kérdéses.

90 BENINGER 1929, 143–146, Taf. 17–18; MENGHIN – SPRINGER – WAMERS 1987, 345. A leletegyüttesben szereplő nagyméretű gyöngyökkel együtt a nyaklánc részét képezte a kalcedongyöngy, vagy esetleg a két vállon hordott fibula („Schulterfibel”, lásd *peplos*) közt húzódó melldíszként értelmezhető. Utóbbi példa esetében a borostyán-és a üvegyöngyökkel együtt egy láncra fűzött nyakék részeként határozható meg a kalcedon.

91 DIMITRIJEVIĆ 1960, 14–15.

92 LOSERT – PLETESKI 2003, 266; RÁCZ 2017, 63.

felsőtest egyik oldalán tarsolydíszként viselték azokat.⁹³ A Meroving-kori anyagban több más gyönggyel és csüngővel együtt már a kétsoros *cingulum* díszeiként sorakoznak általában.⁹⁴

Ezüstpántba foglalt kőamulett

Az ezüstpántba kereszt alakban befoglalt kő (2. kép 5)⁹⁵ legkorábbi és legközelebbi formái és (ami a pántok és a karika kialakítását illeti) készítéstechnikai párhuzamát Bajorországból (Straubing-Bajuwarenstrasse 253. sír) ismerem az 5. század utolsó évtizedéből. Az ebből a bolygatott, rablott sírból származó, két poncolt díszű ezüstpántba foglalt kő valójában egy sötétszürke fémszerű „massza” (a pontos meghatározása nem történt meg).⁹⁶ További párhuzamokat nagyrészt a mai Francia- és Németország területén találni, mint Sint-Niklaas, Chassey, Heidenheim-Großkuchen (35. sír), Köln-St. Severin és Mengen (12. sír) lelőhelyekről.⁹⁷

A fentihez közel hasonló tárgyak Straubing-Bajuwarenstrasse lelőhelyen nagyobb számban fordulnak elő. A 465. sírban lévő már teljesen eltér az előzőtől, ugyanis az egy aszimmetrikus bronzpántokba foglalt, 100 g tömegű hegyikristály-csüngő, amely a *cingulum* részét képezve a két térd között helyezkedett el.⁹⁸ A 803. sírból való hegyikristály bordázott ezüstpántokkal közrefogva, a tetején tubussal, az előzőhöz hasonló viselési módban, bár annál jóval lejjebb, a két lábszár közéig lógott (a fibulák pedig egymás felett voltak a térd közelében). A *cingulumok* hossza és a záró díszek helye az elhunyt nők szoknyájának hosszára utalhatnak. A legtöbb eset alapján a combközépig, térdig, valamint a térd alá vagy akár bokáig érő szoknyával, egy vagy kétsoros, szíjveretekkel díszített övcsüngőkkel lehet számolni. Utóbbiak valamelyest később, nagyrészt a 6. századra jöttek divatba.⁹⁹ A 497. sírban is hasonló viselési módban került elő egy kvarckristályból csiszolt gömb, bordázott ezüstpánt foglalásban, „tubus-kialakítással.”¹⁰⁰ Azonban ezek az utóbbi példák már teljesen más formai hagyományt követnek, közülük csak az első példa állítható párhuzamba a balatonszemesivel.

93 Hódmezővásárhely-Fehértó 3. sír: a bal könyöknél lévő zárt bronzkarika alatt öt gömbölyű kalcedon (LOVÁSZ 1989, 508); Hódmezővásárhely-Fehértó 7. sír: a jobb felkar és a bordák közti nyitott bronzkarika alatt egy kalcedon (LOVÁSZ 1989, 509); Bajmok, 13. sír: bronzkarika egy hordó formájú kalciumgyönggyel és kilenc gömbölyű kalcedongyönggyel (LOVÁSZ 1989, 509); Ernőháza-Pepe föld 5. sír: a bal alkar és a test között gömbölyű kalcedongyöngy (LOVÁSZ 1989, 510); Tiszadob-Sziget 1. sír (ISTVÁNOVITS 1993, 91) és 19. sír (ISTVÁNOVITS 1993, 104): a bal könyöknél, ill. a medence jobb oldalán korallal, karneollal és egyéb gyöngyökkel; Kiszombor-B 56. sír: a medencében zárt bronzkarika alatt négy gömb formájú kalcedon egyéb gyöngyökkel (LOVÁSZ 1989, 509); továbbá Füzesabony-Kastély-dűlő I. 150. sírből egy darab lapos korong alakú kalcedon (FARKAS 1998, 74, 77–78; HAVASSY 1998, 172, Kat. 174) és több darab Szarvas 23. lh. 22. sírből (HAVASSY 1998, 172–173, Kat. 177).

94 A késő császárkori szarmata és germán viseletük rekonstrukcióját lásd HENDZSEL ET AL. 2008, 33, Fig. 3.3, 38, Fig. 3.6; Meroving-kori övcsüngő-rekonstrukcióját a mengeni 12. sír alapján lásd WALTER 2008, Taf. 293.

95 Az „értéktelen” kő vizsgálatok May Zoltán Thermo Scientific Niton XL3t típusú hordozható XRF-készülékkel végzett mérése alapján megállapította, hogy a 84% ezüst tisztaságú pántban tulajdonképpen kalcitot (CaCO₃) foglaltak be. Ezúton is köszönöm May Zoltánnak (MTA TTK, AKI) a minta mérését, illetve, hogy a rendelkezésemre bocsátotta a vizsgálatok eredményeit. A nyersanyag és a szennyezőanyag pontosabb meghatározásához nem elég a makroszinten történő szemrevételezés és a mikroszkóppal vagy XRF-készülékkel történő vizsgálat sem, hanem még pontosabb mérési módszerek szükségesek (lásd RAMAN spektrográfia, M. Tóth Tivadar, Fintor Krisztián szóbeli közlése). Kalcitból ugyan nem, viszont magnezitből (MgCO₃) és szepiolitból (Mg₄Si₆O₁₅(OH)₂·6 H₂O) csiszolt díszek, amulettek előfordulnak néhány langobard kori sírban (RÁCZ 2017, 63).

96 GEISLER 1998, Taf. 65.

97 WALTER 2008, Taf. 293. 7, 11, 15, Taf. 296. 3, Taf. 298. 2.

98 GEISLER 1998, Taf. 160.

99 GEISLER 1998, Taf. 298–301.

100 GEISLER 1998, Taf. 180–181.

Egyedülállóként tekintek erre a leletre, miután a hazai leletanyagban szinte csak a 6. századi dunántúli, langobard kori sírokban találni hasonlóakra példát, azok viszont más anyagúak, és más befoglalási eljárással készültek. Általában a díszített (poncolt vagy bordázott) pántok egy kis „tubusban” végződnek, melyből vagy egy hurkot alakítottak ki, vagy amelybe közvetlenül akasztották be a karikát. A szentendrei 54. sírban nyugvó 20–30 éves nő térdei között egy füstópál-csüngő,¹⁰¹ az 56. sírban nyugvó 15–25 éves nő alsó lábszárai között, szinte a boka magasságában egy füstópál-csüngő,¹⁰² a 40. sírban nyugvó 25–35 éves nő jobb térde magasságában egy hegyikristály-csüngő,¹⁰³ a tamási 52. sírban nyugvó nő alsó lábszárainak felső harmadában középen volt egy hegyikristály-csüngő.¹⁰⁴ Ezeket a comboknál és az alsó lábszáraknál lógó csüngőket több más gyönggyel, csüngővel együtt az övre felfüggesztve viselték. Ugyan ezek általában fémbe foglaltak, de lehetnek akár foglalás nélküli kövek, kristályok vagy kagylók.

Pettyes üvegyöngy

A zöld alapon fehér és piros pettyes üvegyöngynek már csak a töredékeit lehetett dokumentálni. Pettyes nagyméretű gyöngyöket nagyrészt az 5. század második feléből és a 6. századból ismernek Erdélyből, a Vajdaságból, az Alföldről, illetve Alsó-Ausztriából, a szlovák, a cseh-morva, a közép-és a délnémet területről. Ezeknek az üvegyöngyöknek azonban általában eltér a színösszeállítása (pl. kék alapon piros, ill. fehér-piros pettyek).¹⁰⁵

A feljebb ismertetett csüngők és a gyöngyök viselési módjára vonatkozóan ellentmondás húzódik az ásatási dokumentációban. A 2000 áprilisában kelt jelentés szerint az elhunyt keze mellett egy csomóban bukkantak azok elő, minden bizonnyal egy tarsolyba gyűjtve helyezték az elhunyt mellé. A helyszínen készült fényképfelvétel, a rajz és a sírleírás szerint a combcsontok között a combtő magasságában, nagyjából középtájon helyezkedtek el a szóban forgó tárgyak. Függetlenül állt a nagyméretű, hordó alakú, átfúrt kalcedon, amely a meglátásom szerint valójában „elosztóként” funkcionálhatott. A kalcedon alatt két, karikával ellátott csüngő került elő: viseleti helyzetben jobbra volt az ezüstkarikával ellátott kalcedon, másik oldalán pedig az ezüstbroncsba foglalt, „értéktelen” kavicsnak látszó kalcitszerű kő. Ezek sorát egy zöld alapon piros-fehér pettyekkel inkrusztált üvegyöngy zárta.

Felmerül a kérdés, hogy a díszek egy (bőr)övszalagra hurkolva csüngtek vagy egy (textil) övre lehettek-e felvarrva.¹⁰⁶ Harmadik lehetőségként jöhet számításba a tarsoly, ugyanis ezek a csüngők díszíthettek akár a bőr-és/vagy textiltarsolyt. Ez esetben a tarsolybefűzőnek a részeként is lehet értelmezni a kalcedont és a végén az üvegyöngyöt,¹⁰⁷ a két csüngőt pedig a tarsoly felvarrt díszeként. A fenti lehetőségeket mérlegelve és a párhuzamokat számba véve végül az első felvetést támogatom, ugyanis az adatok közel egybecsengő súlya alapján valóban a *cingulum* lehetősége jöhet számításba.

101 BÓNA – HORVÁTH 2009, 119, 120, Abb. 83, Taf. 49.

102 BÓNA – HORVÁTH 2009, 119, 123, 121, Abb. 84, Taf. 50.

103 BÓNA – HORVÁTH 2009, 112, Abb. 77, 113, Taf. 44.

104 BÓNA – HORVÁTH 2009, 165, Abb. 121, 166; Taf. 79.

105 Lásd KISS 1996 gyűjtését: Liste 3. Pl. Unterhaching 8. sír (WAMSER 2010, 134–135, 138, Abb. 25).

106 Ahogy a *Gördülő idő* kötetbe készült rekonstrukciós rajz is ábrázolja (BONDÁR ET AL. 2007, 130, 117. kép).

107 A töredékessége miatt nem lehetett meghatározni a kislelet furat-átmérőjét, így az nem nyújt további támpontot.

E balatonszemesi esethez hasonló viselési móddal lehet számolni pl. a Szurdokpüspöki közelében eltemetett nő (5. sír) medencéjében talált számos nagyméretű, különböző anyagú gyöngy, s talán a megtekeredett övcsüngő végére függesztett csengő esetén.¹⁰⁸

Az említett, nagyrészt 5. század végi vagy már 6. századi nyugati és a „langobard” példák alapján kijelenthető, hogy szinte mindig az övcsüngő végére rögzítették a foglalatba zárt kvarckristályokat, az egyéb köveket, esetleg a „masszákat”. A szalag végére akasztott csüngők (nagy hegyikristály, mészkő, borostyán, orsógomb vagy üvegyöngy) esztétikai szerepén túl funkcionális célt is szolgáltak, a súlyuk ugyanis egyenesen tartotta, lehúzta a szalagot. Daniela Achter a Baden-Württemberg tartományban előforduló, különböző formájú és típusú csüngőket gyűjtötte össze. A weingarteni temető 450 és 530 közé (SD 1. fázisra) keltezhető 119. sírből egy „érett” adultus életkorú nő két combja között helyezkedett el a *cingulum* hat darabból álló díszkészlete közt (borostyánon, kvarckristályon és gagáton kívül) egy csiszolatlan piritkő két ezüstlemez pántfoglalatban. A temetőben ez az egyetlen olyan leletegyüttes, amely a legkorábbi övcsüngős viseletre utal, és kronológiai síkon részben szinkronban van a balatonszemesi esettel.¹⁰⁹ Ugyanakkor a feljebbi példák alapján ismertetett viselési módot (miszerint a térd magasságában vagy annál lejjebb csüngnek a díszek) összevetve a weingarteni és a balatonszemesi nő két combja közt előkerült csüngőkkel és gyöngyökkel, elmondható, hogy az övcsüngős viselet korai megjelenése dokumentálható itt, a Kárpát-medence nyugati térségében. Miután a *cingulum* díszei egy síkban helyezkedtek el a fibulákkal, úgy vélem, hogy ténylegesen is azokkal rögzítették az övcsüngőt. A *cingulum* és egyúttal a *tunica* kialakulásának és virágzásának a kulturális hátterét a következő tanulmányomban tekintem át.¹¹⁰

Összegzés

A balatonszemesi temető felnőtt, valamint mellékletes sírjainak száma viszonylag alacsonynak számít az osszsírszámhoz képest. A temetkezéseknek kevesebb, mint az egyharmadában fordultak elő régészeti leletek; egy kerámiamelléklettel ellátott férfit (149. sír)¹¹¹ leszámítva ugyanis csak két lánygyermek és két nő sírjából kerültek elő viseleti elemek. A leleteket, amelyek döntő többsége 4. századi formai előzményekkel rendelkezik, a párhuzamaik alapján nagyrészt az 5. század középső harmadára lehet keltezni. Közelebről nézve azonban nagyobb szóródást figyeltem meg az időszakon belül; ugyanis bizonyos tárgytipusok a század első felében vagy középső harmadában, közepén, mások inkább a század második felében, harmadik negyedében jellemzőek.

A korai tárgyak közé az ezüst övcsat, a lábbelicsatok, a díszítetlen arany lemezgyöngy és az ezüstgyűrűk tartoznak, amelyeket az 5. század első felére, legfeljebb középső harmadára lehet

108 BÁCSMEGI – GUBA 2007, 26–27.

109 ACHTER 2009, 136–140, Tab. 105, Abb. 38.

110 MIHÁCSI-PÁLFI 2018b.

111 Az egyetlen itt eltemetett férfi számára egy késő római jellegű, szürke, szemcsés, korongolt, leányfalui típusú fazekat mellékeltek (bővebben lásd BONDÁR – HONTI – KISS 2000, 96; BOCSI 2011, 115, 122, 3. tábla 2). Az edény szájjal lefelé történő elhelyezése a jobb alkartól kifelé nem igazán jellemző a 4. századi temetkezési rítusra, hiszen a késő római temetkezések legtöbb esetében az elhunytak (főleg gyermekek és nők, ritkábban férfiak) lába vagy feje környékén helyezték el egy vagy több edényt (LÁNYI 1972, 99, Abb. 15). Az 5. században ugyan ez a mellékletadási szokás részben megváltozott a különböző kulturális hatások következtében, a balatonszemesi eset azonban továbbra is egyedinek mondható, kiváltképpen azért, mert az edény számára kialakított kis fülke utólagos beásásról tesz tanúbizonyságot.

datálni. Az említett darabokon kívül a poncolt bronzcsüngő, illetve a kvarc-és az üvegyöngyök esetében elképzelhető, hogy azok hosszabb ideig hordott vagy örökölt, esetleg másodlagosan felhasznált tárgyak („*Altstück*”) voltak. Az ezüstgyűrűk esetében azonban kizárom ezt a feltételezést, ugyanis az állapotukat tekintve kifejezetten jó minőségű darabokról van szó. Az üveg- és kölesgyöngyökből, valamint kvarckristályokból fűzött nyaklánc szarvas szemfoggal kiegészítve, továbbá a lunula és a poliédrikus végű fülbevalópár a század középső harmadára, közepére tehető. A bordázott arany lemezgyöngyök pedig már a század második felére, harmadik negyedére kelteződnek. A csengők és a kalcedonygyöngyök ugyan a század középső harmadában jellemzőek, a viselési módjuk azonban felülírja ezt a korai keltezést, és a század második felére helyezi azokat. A tárgyak datálását tehát nem minden esetben a tipokronológiai rendszerben való helyük határozza meg. Nyugati kulturális kapcsolatok hatására megjelenő, későbbi tárgyak közé sorolhatóak a színes, pettyes üvegyöngyök, az ezüstpántba foglalt kő és a fibulák, amelyek az 5. század harmadik negyedére, legfeljebb utolsó harmadára datálhatóak. E legkésőbbi tárgyak dél-dunántúli jelenléte alapján intenzív kereskedelmi és kulturális kapcsolatokra, illetve régiókon átívelő mobilitásra lehet következtetni.

A viseleti elemek és a ruhatípusok tanulmányozása alapján úgy tűnik, hogy a fiatalabb nő (150. sír) és a két lánygyermek (267. és 268. sír) „felszerelésében” is megmaradtak a hagyományosnak mondható, megjelentek azonban az újonnan divatba jött elemek is. A felnőtt nő (150. sír) „hagyományos” viseleti elemei közé tartoztak a lábbelicsatok, valamint a kalcedonygyöngyök, melyek már a legújabb divat szerint a *cingulum* részeként egészítették ki a *tunicát*. Ez az öltözet a csatos lábbelivel együtt talán még attraktívabb megjelenést biztosíthatott az atlantomediterrán taxonómiai jegyekkel rendelkező, keskeny arcú, magas termetű nőnek. Az 1–2 éves életkorában elhunyt gyermek (267.) sírjába a hozzátartozói által mellékelt felnőtt-méretű ékszerek, ruharögzítő és valószínűleg amulett-funkciójú tárgyak (aranygyöngy, felnőtt-méretű gyűrűk, nagyméretű és kopott állapotú fibula, nagy borostyán) közvetlenül nem képezték a gyermek viseletének részét. Annyi bizonyos, hogy a mellétemetett tárgyak között – negyed-fél évszázad viszonylatában – meglehetősen korai és kései keltezésű tárgyak is voltak. Holott egyes darabok készítése ideje korábbra tehető, ugyanakkor azok hosszabb használati ideje is feltételezhető. A torzított koponyájú, 7–14 éves életkorában elhunyt lány (268. sír) tárgyai között már a saját életkorának megfelelő méretű, valamint viszonylag korai datálású, azaz leginkább a század középső harmadára jellemző ékszerek (fülbevaló, nyaklánc, gyűrűk) és ruharögzítők (övcsat) voltak. A lány öltözetét, azaz a század középső harmadában is jellemző *peplost* (esetleg ferdén záródó ruhát) rögzíthették a fibulák, melyek már a legújabb divatáramlást és az új nyugati irányú kapcsolati hálót tükrözik. Ezek az utóbb említett fibulák megtevesztésig hasonlítanak az asszony ruhakapcsolóihoz (269. sír). Sírbeli helyük alapján rekonstruálható viselési módjuk jobb oldalt, egyenesen záródó ruhára, esetleg *tunicát* összefogó vagy díszítő övre is utalhatnak.

A viseleti elemek és a ruhatípusok keltező értékének szűk keresztmetszete alapján úgy látom, hogy a balatonszemesi temetőben meglehetősen rövid időn belül, legfeljebb egy generációnyi idő alatt,¹¹² tehát körülbelül 25 éven belül temetkeztek az 5. század harmadik negyedében. A fentiek alapján arra a feltételezésre jutottam, hogy a négy egyén közül a felnőtt nőt (150. sír) temethették el legutoljára, de nem sokkal később, mint a temetkezések elhelyezkedése, a

112 Straub Péter szerint legfeljebb két generáció temetkezett ide, viszont a leletanyag szűkített keltezésén túl a sírok egymáshoz való helyzete is arra világít rá, hogy rövidebb ideig használhatták a temetőt, mint két vagy akár egy generációnyi idő (STRAUB 2008, 190).

leletegyüttesek közti egyes tartalmi-minőségi egyezés és főképpen a különböző ruhatípusokat kiegészítő, de egymáshoz feltűnően hasonló fibulák alapján összetartozó csoportnak ítélt, s közel egy időben elhunyt kisgyermeket, lányt és asszonyt (267., 268. és 269. sír). Mindazonáltal a balatonszemesi sírokban talált fibulákon látható használati kopás-és a javításnyomok arról tesznek tanúbizonyságot, hogy nem közvetlenül a temetés előtt készültek a ruharögzítők, hanem minden kétséget kizáróan használták azokat az elhunytak vagy a hozzátartozóik az életük során.¹¹³ A balatonszemesi temető teljes elemzése alapján a temetőt létesítő közösség kulturális és társadalmi hátterének a körvonalazására egy következő tanulmányban tesztek kísérletet, amelyben a különböző viseletek és viseleti elemek kulturális hátterét, késő antik, római, germán és barbár hagyományait, mindezek 5. századi átalakulásai folyamatait kívánom összegezni.¹¹⁴

Bibliográfia

- ACHTER, D. 2009: *Accessoires der Frauenkleidung am Beispiel des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Weingarten, Baden-Württemberg*. Diplomarbeit. Universität Wien.
- BÁCSMEGI, G. – GUBA, SZ. 2007: *Letűnt korok emlékezete. Szurdokpuszpöki régmúltja a legújabb régészeti kutatások tükrében*. Szurdokpuszpöki Helytörténeti Füzetek 4. Szurdokpuszpöki.
- BARKÓCZI, L. – SALAMON, Á. 1974–1975: Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. *Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 5, 89–111.
- BEILHARZ, D. 2011: *Das frühmerowingerzeitliche Gräberfeld von Horb-Altheim. Studien zu Migrations- und Intergationsprozessen am Beispiel einer frühmittelalterlichen Bestattungsgemeinschaft*. Stuttgart.
- BELÉNYESY, K. – HONTI, SZ. – KISS, V. (szerk.) 2007: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Kaposvár – Budapest.
- BENINGER, E. 1929: Germanengräber von Laa an der Thaya (N.-Ö.). *Eiszeit und Urgeschichte* 6, 143–155.
- BOCSI, ZS. 2007: *Az ordacsehi és zamárdi V–VI. századi telepek, különös tekintettel a kerámia leletanyagra*. Szakdolgozat. ELTE BTK. Budapest.
- BOCSI, ZS. 2011: Néhány ritka és jellemző edényfajta Zamárdi-Kútvölgyi-dűlőről. In: BÍRÓ, SZ. – TOMKA, P. (szerk.): *„Hadak Útján” A Népvándorlás Kor Fiatál Kutatóinak XIX. Konferenciája. Xántus János Múzeum, Győr, 2008. okt. 20–22.* Győr, 111–123.
- BÓNA, I. – B. HORVÁTH, J. 2009: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 6. Monumenta Langobardica. Budapest.
- BONDÁR, M. – HONTI, SZ. – KISS, V. 2000: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992–1999). Előzetes jelentés I (The preceding archeological excavation of the planing m7 highway in County Somogy [1992–1999]. Preliminary report I). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 14, 93–114.
- BONDÁR, M. – HONTI, SZ. – MÁRKUS, G. – NÉMETH, P. G. 2007: Balatonszemes-Szemesi-berek. In: BELÉNYESY, K. – HONTI, SZ. – KISS, V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Kaposvár – Budapest, 123–135.

113 Egyelőre nem történt arra irányuló vizsgálat, hogy mennyi ideig és milyen gyakran használták a fibulákat ahhoz, hogy az említett kopások végbemenjenek, és a javítások megtörténjenek; így egy a közeljövőben megjelenő cikkemben is csak a fibulákon elvégzett készítésestechnikai vizsgálataimat ismertetem (MIHÁCZI-PÁLFI 2018a).

114 MIHÁCZI-PÁLFI 2018b.

- BURGER, A. 1962: A bogádi későrómai temető. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 7, 111–136.
- BURGER, A. 1966: The Late Roman Cemetery at Ságvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 18, 99–234.
- BURGER, A. 1979: *Das spätrömische Gräberfeld von Somogyuszil*. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest.
- CHOYKE, A. 2010: The bone is the beast: Animal amulets and ornaments in power and magic. In: CAMPANA, D. – CRABTREE, P. – DE FRANCE, S. D. – LEV-TOV, J. – CHOYKE, A. (eds.): *Anthropological approaches to zooarchaeology: complexity, colonialism, and animal transformations*. Oxford, 197–209.
- CSALLÁNY, D. 1961: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.)*. Archaeologica Hungarica 38. Budapest.
- DARAB, Á. – GESZTELYI, T. (ford.) 2001: *Idősebb Plinius: Természetrész (XXXIII–XXXVII)*. Az ásványokról és a művészetekről. Budapest.
- DAX, M. 1980: Keleti germán női sírok Kapolcson. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15, 97–106.
- DIMITRIJEVIĆ, D. 1960: Gepidska nekropola 'Kormadin' kod Jakova. *Rad vojvodjanskih muzeja* 9, 5–50.
- DOMBAY, J. 1956: Der gotische Grabfund von Domolospusztá. Der Fundort und die Umstände des Fundes. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1, 104–130.
- DOMBAY, J. 1957: Késő római temetők Baranyában. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 2, 181–330.
- DRAUSCHKE, J. 2010: Byzantine Jewellery? Amethyst beads in East and West during the Early Byzantine Period. In: ENTWISTLE, CH. – ADAMS, N. (eds.): *Intelligible Beauty. Recent Research on Byzantine Jewellery*. British Museum Research Publication 178. London, 50–60.
- FACSÁDY, A. 2009: *Aquincumi ékszerek. Jewellery in Aquincum*. Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 1. Budapest.
- FARKAS, Cs. 1998: Korai szarmata temető aranyeletes sírjai Füzesabony határából (újabb adatok a szarmata kori viselet problémaköréhez). In: HAVASSY, P. (szerk.): *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Gyula, 69–81.
- GEISLER, H. 1998: *Das frühbairische Gräberfeld Straubing-Bajuwarenstrasse I*. Katalog der archäologischen Befunde und Funde. Internationale Archäologie 30. Regensburg.
- HAVASSY, P. (szerk.) 1998: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Gyula.
- HAVASSY, P. (szerk.) 1999: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. Gyulai katalógusok 7. Gyula.
- HENDLER, A. 2009: *Archäologische Nachweise zur Christianisierung: Funde christlichen bzw. kultischen Charakters aus frühgeschichtlichen Gräberfeldern in der Region zwischen Donau und Hochrhein*. Diplomarbeit. Wien.
- HENDZSEL, I. – ISTVÁNOVITS, E. – KULCSÁR, V. – LIGETI, D. – ÓVÁRI, A. – PÁSZTÓKAI-SZEŐKE, J. 2008: "On the Borders of East and West": A Reconstruction of Roman Provincial and Barbarian Dress in the Hungarian National Museum. In: GLEBA, M. – MUNKHOLT, CH. – NOSCH, M-L. (eds.): *Dressing the Past*. Ancient Textiles Series 3. Oxford.
- HONTI, SZ. – BELÉNYESY, K. – GALLINA, ZS. – KISS, V. – KULCSÁR, G. – MARTON, T. – NAGY, Á. † – NÉMETH, P. G. – OROSS, K. – SEBŐK, K. – SOMOGYI, K. 2002: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II

- (Rescue Excavations in 2000-2001 on the Planned Route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary Report II). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 15, 3–36.
- HONTI, SZ. – MÁRKUS, G. 2007: Ezüstfibulák Balatonszemes-Szemesi-berekből. In: BELÉNYESY, K. – HONTI, SZ. – KISS, V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Kaposvár – Budapest, 135–137.
- ISTVÁNOVITS, E. 1993: Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45, 91–146.
- IVANIŠEVIĆ, V. – KAZANSKI, M. 2002: Les nécropoles de l'époque des grandes migrations à Singidunum. *Singidunum* 3, 101–158.
- IVANIŠEVIĆ, V. – KAZANSKI, M. – MASTYKOVA, A. 2006: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migrations*. Collège de France – CNRS Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Monographies 22. Paris.
- KELEMEN, M. 2008: *Solva. Esztergom későrómai temetői* (Die spätrömischen Gräberfelder von Esztergom). Budapest.
- KISS, A. 1980: Germanische Funde von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve* 18, 105–132.
- KISS, A. 1995: Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta /Westungarn/ aus dem 5.–6. Jahrhundert. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 36, 275–342.
- KISS, A. 1996: Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien. *Zalai Múzeum* 6, 53–86.
- KISS, A. 2001: Das germanische Frauengrab von Répcelak /Westungarn/ aus der zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52, 115–144.
- KÖHLER, K. – MENDE, B. G. 2007: Népvándorlás kori embertani leletek az M7-es autópálya nyomvonalán feltárt lelőhelyek anyagából. In: BELÉNYESY, K. – HONTI, SZ. – KISS, V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Kaposvár – Budapest, 315–321.
- KRALOVÁNSZKY, A. 1959: Adatok a Kárpát-medencei X.–XI. századi félhold alakú csüngők kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 86, 76–82.
- KÜHN, H. 1974a: *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*. Teil II. Band 1. Graz.
- KÜHN, H. 1974b: *Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in Süddeutschland*. Teil II. Band 2. Graz.
- LÁNYI, V. 1972: Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 53–213.
- LOSERT, H. – PLETESKI, A. 2003: *Altenerding in Oberbayern. Struktur des frühmittelalterlichen Gräberfeldes und „Ethnogenese“ der Bajuwaren*. Berlin – Bamberg – Ljubljana.
- LOVÁSZ, E. 1989: Újabb adatok a római és hun kori viselethez. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 27, 501–512.
- LOVÁSZ, E. 1999: Hun és germán jellegű leletek Borsod megyében. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 37, 237–266.
- MARTIN, M. 1995: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38, 629–680.

- MARTIN, M. 1997: Kleider machen Leute. Tracht und Bewaffnung in fränkischer Zeit. In: FUCHS, R. ET AL. (Hrsg.): *Die Alamannen*. Ausstellungskatalog. Stuttgart, 349–359.
- MENGHIN, W. – SPRINGER, T. – WAMERS, E. (Hrsg.) 1987: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Die Archäologie des 5. und 6. Jahrhunderts an der mittleren Donau und der östlich-merowingische Reihengräberkreis*. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums. Nürnberg.
- MIHÁCSI-PÁLFI, A. 2018a: Form- und Herstellungstechnische Analyse der Bügelfibeln von Balatonszemes aus dem dritten Viertel des 5. Jahrhunderts. *Antaeus* 35–36 (Megjelenés alatt).
- MIHÁCSI-PÁLFI, A. 2018b: Hagymány, átalakulás és innováció az 5. századi női viseletben (Traditions, transitions and innovations in the fifth-century female costume). *Archaeologiai Értesítő* 143 (Megjelenés alatt).
- MÜLLER, R. 1998: Ein frühvölkerwanderungszeitliches Grab aus Sármedvé-Égenföld. *Specimina nova Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae* 12 (1998) 259–263.
- NAGY, M. 2005: Kora népvándorlás kori gyermeksí amulettekkel Mártélyről (Csongrád megye) (5th century child grave with amulets and iron bell from Mártély [Csongrád Country]). *Zalai Múzeum* 14, 97–127.
- OANȚĂ-MARGHITU, R. (ed.) 2014: *Aurul și argintul antic al României*. Catalog de expoziție. Bucharest.
- OTTOMÁNYI, K. (szerk.) 2016: *A budaörsi római vicus temetője. Régészeti Tanulmányok*. Budapest.
- PÁRDUCZ, M. 1959: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11, 309–398.
- QUAST, D. 1997: Vom Einzelgrab zum Friedhof: Beginn der Reihengräbersitte im 5. Jahrhundert. In: FUCHS, R. ET AL. (Hrsg.): *Die Alamannen*. Ausstellungskatalog. Stuttgart, 171–190.
- QUAST, D. – ERDRICH, M. 2014: Die Bernsteinstrasse. *Archäologie in Deutschland*. Jahrgang 02/2013. Sonderheft 04/2014. Darmstadt.
- RÁCZ, R. 2017: Az övcsüngős női sárolók amulettjei a pannoniai langobard kori temetőkből. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica Tomus III*. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged, 61–83.
- RÁCZ, ZS. – SZENTHE, G. 2015: Hun kor. In: VÁGÓ, Á. (szerk.): *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. Budapest, 356–395.
- RÁCZ, ZS. 2016: Zwischen Hunnen- und Gepidenzeit. Frauengräber aus dem 5. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 67/2, 301–360.
- RÁCZ, ZS. – DARÓCZI-SZABÓ, M. 2016: Szarvasszemfölg-csüngők kora népvándorlás kori sárolókban. In: BOLLÓK, Á. – GERGELY, K. – KOLOZSI, B. – PETŐ, ZS. – SZENTHE, G. (szerk.): *Népek és kultúrák a Kárpát-medencében. Tanulmányok Mesterházy Károly tiszteletére*. Budapest – Debrecen – Szeged, 179–185.
- RIEMER, E. 2000: *Romanische Grabfunde des 5.-8. Jahrhunderts in Italien*. Internationale Archäologie 57. Rahden.
- SALAMON, Á. – BARKÓCZI, L. 1971: Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. *Alba Regia* 11, 35–80.
- SALAMON, Á. – LENGYEL, I. 1980: Kinship interrelations in a fifth-century 'Pannonian' cemetery: an archaeological and palaeobiological sketch of the population fragment buried in the Mőzs cemetery, Hungary. *World Archaeology* 12, 93–104.
- STRAUB, P. 2008: Adalékok a Balaton környéki 5. századi temetők Felső-Duna vidéki kapcsolatához. *Zalai Múzeum* 17, 189–207.

- SZŐKE, B. M. 2007: A Balaton déli partvidéke és a Dél-Dunántúl a népvándorlás korában. In: BELÉNYESY, K. – HONTI, SZ. – KISS, V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Kaposvár – Budapest, 47–54.
- TEJRAL, J. 1974: *Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov (Mähren)*. Praha.
- TEJRAL, J. 1982: *Morava na sklonku antiky (Mähren an der Neige der Antike)*. Praha.
- TOBIAS, B. – WILTSCHKE-SCHROTTA, K. – BINDER, M. 2010: Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Wien-Mariahilfer Gürtel. Mit einem Beitrag zur künstlichen Schädeldeformation im westlichen Karpatenbecken. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 57, 279–337.
- TOMKA, P. 2001: Az árpási 5. századi sír (The Grave of Árpás from the 5th century). *Arrabona* 39, 161–188.
- VÁGÓ, Á. 2015: *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. Budapest.
- VÖRÖS, G. 1996: Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged-Tápé) (Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der südlichen Tiefebene [Szeged-Tápé]). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2, 11–176.
- WALTER, S. 2008: *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Mengen (Kr. Breisgau-Hochschwarzwald)*. Inaugural-Dissertation. München.
- WAMSER, L. (Hrsg.) 2010: *Karfunkelstein und Seide. Neue Schätze aus Bayerns Frühzeit*. Katalog zur Sonderausstellung der Archäologischen Staatssammlung München, 29. Januar 2010–04. Juli 2010. München.
- WIELOWIEJSKI, J. 1997: Bernsteinperlen und römisch-germanische Kulturkontakte in Mitteleuropa. In: VON FREEDEN, U. – WIECZOREK, A. (Hrsg.): *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des International Perlensymposiums in Mannheim*. Bonn, 95–101.